

Oidipús jako odpověď
(drama odmítnutého dítěte prožívané v dospělosti)

Závěrečná práce, 3. ročník Pražské psychoterapeutické fakulty

ing. Karla Trdlicová, CSc.

Praha, srpen 2004

OBSAH:

	strana
Mýtus o Oidipovi a oidipický komplex	1
Incest a výzkum v oblasti přírodních a společenských věd	3
Přimknutí a vývojová psychologie	7
Oidipický příběh: drama odmítnutého dítěte prožívané v dospělosti	16
Revidovaný výklad mýtu, část 1 - „Oidipús král“	17
Alexandra ve třetím roce psychoanalýzy	30
„Bytí bez matky“	36
Přerušení v pátém roce psychoanalýzy - „Oidipús vyhnanec“	
41	
Revidovaný výklad mýtu, část 2 - „Oidipús na Kolónu“	48
Alexandra v sedmém roce psychoanalýzy	57
Závěr	65
Literatura	67

OIDIPÚS JAKO ODPOVĚĎ

(drama odmítnutého dítěte prožívané v dospělosti)

RESUMÉ

Podle tradičního pojetí oidipského komplexu je malé dítě zmítáno sexuálně incestními a nenávistně vražednými touhami vůči nejbližším osobám, matce a otci, závidí jim jejich dvojici, ze které je vyloučeno, cítí vinu a očekává trest. Soudobá vývojová psychologie a sociologie ukazuje, že dítě se do pozice třetího vůči rodičovskému páru propracovává jinak, a to bez agresivních a incestních motivů. Při normálním vývoji je také odděleno přijetí pozice třetího vůči rodičovské dvojici od sebedefinování jako sexuální bytosti. Na tomto základě autorka postuluje oidipský komplex jako nikoli obecně platnou, ale pouze patologickou konstelaci, v níž se oba uvedené vývojové úkoly komplikovaně proplétají. Současně uvádí argumenty pro posun takto pojatého oidipského komplexu do dospělosti. Spolu s nimi nabízí revidovaný výklad mýtu včetně odlišné interpretace klíčových momentů a motivů, a to až do uzavření mýtu, do Oidipovy smrti na Kolónu, nikoli pouze do momentu oslepení. Tento výklad dokládá úspěšnou psychoanalytickou kasuistikou.

V úvahách nad smrtí otce se čtyřicetiletému Sigmundu Freudovi připomněl řecký mýtus o Oidipovi, thébském králi, z něhož věštba bohů a nevědomost učinila vraha otce a přivedla jej ke sňatku s matkou. V mytickém příběhu Freuda upoutal poukaz k silným emocím, kterými je provázen vztah syna k otci a k matce. Logika problému jej následně přivedla k tomu, že v realitě je nutné, aby se dítě s ambivalentními emocemi vůči rodičovskému páru vyrovnalo. Trajektorii vývojového úkolu vyrovnat se s vražedným impulsem pocíťovaným vůči otci a s incestní touhou po matce Freud nazval oidipským komplexem.

MÝTUS O OIDIPOVI A OIDIPSKÝ KOMPLEX

Je třeba znovu uvádět mýtus o Oidipovi? Jako dítě měl být Oidipús pohozen, neboť věštba pravila, že zabije svého otce, thébského krále Láia, a ožení se s vlastní matkou Iokasté; služebník však dítě předal pastýři v Korintu, a ten ho přinesl darem svému bezdětnému králi Polybovi a královně Meropé. Oidipús vyrůstá a přirozeně se považuje za jejich syna, a je pobouřen narázkami opilého hosta, že tomu tak není. Když od rodičů nedostane natolik jistou a uspokojivou odpověď, aby o svém původu nepochyboval, tajně se vydá zeptat boha do Delf. Tam se i on dozví věštbu, rozhodne se nevrátit do Korintu a vydá se opačným směrem. Při své cestě zabije ve sporu o průchod soutěskou starce s doprovodem. Dorazí k Thébám sužovaným Sfingou, zodpoví její hádanku, a z vděčnosti Thébanů se stane thébským králem a manželem ovdovělé královny. Když je po letech království napadeno morem, věštba

spojuje úlevu s nalezením a potrestáním vraha krále Láia. Oidipús vyhlásí pro viníka vyhnanství a nechává pátrat po možných svědectvích a stopách; ty však vedou k němu samotnému. Iokasté se oběsí, Oidipús se oslepí sponami z jejích šatů, a z vlastní vůle i na příkaz nového krále Kreónta odchází do vyhnanství.

Oidipuský komplex u Freuda představuje souhrn „incestních“ přání tří až pětiletého dítěte vůči rodiči opačného pohlaví a „vražedných“ přání vůči rodiči stejného pohlaví, obav o vlastní perspektivní sexuální potenci (kastroční komplex u chlapce a závist penisu u děvčete) a pocitů viny za zakázané představy, kdy zákazy vyplývají z dosažené kulturní úrovně společnosti. Kulturní potlačení spolu se sadou původních incestních impulsů vyvolávají u dítěte oidipuský komplex jako soubor psychických procesů, jejichž prostřednictvím se musí se svými primitivními pudovými tendencemi vyrovnat. Vyřešení komplexu spočívá v identifikaci s rodičem stejného pohlaví; pak následuje stadium latence, na které v dospělosti naváže zralá genitální sexualita.

V psychoanalytické teorii i praxi byl oidipuský komplex všeobecně přijat tak, jak jej Freud formuloval. Výrazný posun v chápání oidipuského komplexu nacházíme u Melanie Kleinové. V pojetí Kleinové je oidipuský komplex souhrnem problémů, který si dítě začíná uvědomovat v mnohem ranějším věku (už kolem jednoho roku), a psychické potíže jsou výsledkem nezvládnuté vrozené agrese a závisti dítěte vůči rodičovské dvojici a jejich blízkému vztahu, z něhož je vyloučeno, a ústí v obranné štěpení objektů na špatné a dobré (paranoidně-schizoidní pozice). Postupně je však dítě v trvajícím láskyplném vztahu s matkou schopno své protichůdné pocity a prožitky integrovat, a dospět ke zralejšímu vztahování se ke světu (depresivní pozice).

Robert Young (1994) propojuje Freudovo pojetí a pojetí Kleinové tak, že vyřešením oidipuského komplexu je přechod do depresivní pozice a naopak; připomíná však také, že ani Freud, ani Kleinová své pojetí oidipuského komplexu celistvě nezpracovali.

Objevují se i další hlediska. V reinterpetaci Oidipova příběhu, jak ji podává Jacques Lacan (1977), je touha dítěte po matce nesena sexuálními pohnutkami jen minimálně. Přesto musí dítě akceptovat otce jako toho, kdo narušuje a omezuje dyadický vztah dítěte s matkou; musí jej akceptovat jako objekt (falus), po kterém matka touží. Haydée Faimberg (1993) poukazuje k narcistickému charakteru rodičů, kterým se akcentuje oidipuský střet generací, Danielle

Quinodoz (1999) si všímá opomíjené existence dvou párů Oidipových rodičů a analyzuje tuto dichotomizaci v psychice oidipických pacientů.

I v české odborné literatuře konce 20. a začátku 21. století se setkáváme s různými přístupy. Jiří Růžička (1994) zastává při své dlouholeté klinické zkušenosti realistické stanovisko a pochybuje o síle dětských sexuálních impulsů, vražedných fantazií a kastrčního komplexu. Dušan Gregor (2000) se pokouší o rozšíření pohledu zahrnutím toho, jak se Freudovy osobní postoje a sebeanalytický náhled zřejmě významně podílely na jeho výkladu mýtu. S jeho pojetím polemizuje Martin Mahler (2001); interpretaci oidipského komplexu však sám neobohacuje a pouze obhajuje konzervativní stanovisko založené na incestu a vraždě.

Ukazuje se, že nemůžeme hovořit o nějakém dnes převažujícím pojetí oidipského komplexu. Lze však říci, že interpretaci mýtu o Oidipovi se - pokud v něčem - shodují v tom, že oidipský komplex a jeho řešení je obecným vývojovým procesem dětství.

Domnívám se, že na základě výzkumů, které byly realizovány v průběhu druhé poloviny 20. století ve vývojové psychologii, v sociologii a v dalších oborech, je konzervativní stanovisko neudržitelné. Sociologický výzkum přinesl výsledky, které nově vypovídají o incestním chování, vývojová psychologie získala řadu nových poznatků o způsobech přimknutí dítěte k blízkým osobám. Pro psychoanalýzu je podstatné, že **zjištěná data nepodporují klasické pojetí oidipského komplexu**. Tento fakt nelze ignorovat; naopak: lze jej považovat za nový základ i pro psychoanalytický přístup ke skutečnosti.

INCEST A VÝZKUM V OBLASTI PŘÍRODNÍCH A SPOLEČENSKÝCH VĚD

O výzkumu incestu v kontextu významném pro psychoanalýzu referuje zejména Mark T. Erickson (1993). Shrnuje výsledky výzkumu soudobé evoluční biologie, etiologie a antropologie, a interpretuje je ve vzájemných souvislostech. Na jejich základě formuluje biologickou hypotézu o evolučním vyhýbání se incestu („incest avoidance“) a považuje ji za nekompatibilní s oidipským komplexem formulovaným jako obecný vývojový princip.

Erickson uvádí, že po většinu 20. století převládal názor společenských věd, že přirozené chování zvířat i lidí je incestní, a že na omezení incestního chování lidí mají podstatný vliv zákazy, které přináší kulturní vývoj. Právě kulturní tabu uvalené na zkouání incestu však bylo

příčinou, že dlouho nebylo možné uvedený názor empiricky prokázat nebo vyvrátit. Dnes ovšem poznatky biologů z pozorování selektivního chování zvířat před pářením ukazují, že i zvířata se chovají incestně jen zřídka. Antropologické výzkumy navíc přinášejí mnoho argumentů pro závěr, že lidé v normálním vývojovém prostředí mají k incestu přirozenou nechuť.

Původním předpokladem biologického přístupu ke zkoumání incestu bylo to, že přirozené vyhýbání se incestu se vyvinulo kvůli nevýhodným evolučním důsledkům příbuzenského křížení, a že vyhýbání se incestu se tudíž vyvinulo cestou přirozeného výběru. První výzkum zaměřený na to, jak dalece je incestní chování v přírodě běžné, byl proveden až v polovině 60. let 20. století (Sade, 1968), a byl zaměřen na incest typu „matka-syn“. Jeho výsledky ukázaly, že u volně žijících opic rhesus se tento typ incestu vyskytuje velmi zřídka. To byl překvapivý závěr, protože se mělo zato, že incestní chování je v živočišné říši časté.

Od té doby proběhla řada dalších výzkumů a potvrdilo se, že u mnoha druhů primátů k incestu jak typu „matka-syn“, tak „otec-dcera“, a stejně tak k incestu mezi sourozenci obvykle nedochází. Původní postoj k incestu tak biologové radikálně přehodnotili. Pro úplnost je však třeba dodat, že u samčích mláďat některých jiných primátů (např. u japonských makaků) se objevuje chování, které je možné označit jako „ranou sexuální hru“ (pokusy „nakrýt“ matku nebo sourozence). Toto chování je objektem přijímáno netečně, s dospíváním spontánně vymizí a přirozeně nemá reprodukční význam.

Informace, které jsou k dispozici dnes, poukazují k tomu, že pro založení pozdějšího vyhýbání se incestu je u celé řady živočišných druhů včetně lidí podstatná a klíčová existence blízkého kontaktu ve velmi raném období života. Tam, kde takový kontakt chybí, se setkáváme s nárůstem incestního chování (i když celkově jde o jev společensky nepřilíš častý). Tyto informace korespondují s původními předpoklady antropologa Edwarda Westermarcka, které formuloval a doložil ve své třísvazkové práci „The History of Human Marriage“ („Dějiny manželství“) publikované v letech 1891 až 1926. Westermarck formuloval hypotézu, že **mezi jedinci, kteří ve velmi raném dětství žijí ve velmi blízkých vztazích, se vyvine averze k vzájemnému pohlavnímu styku**. Protože prakticky ve všech kulturách jsou děti vychovávány ve velmi blízkých vztazích se členy své rodiny, vysvětluje jeho model, proč se pak incestu přirozeně vyhýbají.

K ověření Westermarckovy hypotézy bylo třeba najít přirozené prostředí, ve kterém jsou děti vychovávány ve vzájemné velké blízkosti, aniž by pro ně v budoucnosti byly tabuizovány vzájemné sexuální vztahy. Takové prostředí existovalo v Izraeli v *kibucech*, kde byly děti ještě do poměrně nedávné doby vychovávány kolektivně. Výchova v dané komunitě probíhala tak, že děti byly brzy po narození přemístěny z domova rodičů do tzv. „domu dětí“, kde se o ně staraly pečovatelky. Skupiny dětí byly heterosexuální, byly stabilní, děti si společně hrály, jedly, koupaly se atd., a kontakt s rodiči byl omezen na večerní návštěvy.

Potvrzením Westermarckovy hypotézy by bylo, kdyby se takto kolektivně vychovávané děti v budoucnu vyhýbaly vzájemným sexuálním kontaktům. Nejrozsáhlejší zkoumání v tomto ohledu provedl izraelský antropolog Joseph Shepher (1971). Ve skupině 65 kolektivně vychovávaných vrstevníků z jednoho kibucu nedocházelo k žádným heterosexuálním aktivitám (vyjma 1 mladíka, který se do kibucu přistěhoval až ve věku 10 let). Shepher studoval i manželství lidí vychovávaných v kibucech a zjistil, že v rozsáhlém zkoumaném vzorku 2 769 manželství nebylo ani jedno uzavřeno mezi partnery, kteří by v dětství (0-6 let) byli vychováváni ve stejné skupině dětí. Osm manželství bylo uzavřeno mezi partnery, kteří byli členy stejné skupiny ve věku 6-12 let, a devět manželství bylo uzavřeno mezi partnery, kteří spolu v jedné skupině byli ve věku 12-18 let.

Oba empirické poznatky - neexistence heterosexuálních aktivit a nevstupování do manželství - podporují Westermarckovu hypotézu, že **lidé, kteří jsou si blízcí v raném dětství, pro sebe v adolescenci a v dospělosti nejsou sexuálně přitažliví.**

Dalším prostředím, ve kterém bylo možné Westermarckovu hypotézu testovat, byl Taiwan a tamější dříve obvyklá instituce dohodnutého manželství, *simpua*. Tato manželství podrobně zkoumal antropolog Athur Wolf (1970). Dětskou nevěstu již před jejími prvními narozeninami přestěhují do domu budoucího ženicha, který je zhruba stejného věku. Obě děti jsou vychovávány spolu a vyrůstají tak prakticky v sourozenecké konstelaci. Sňatek je uzavírán kolem 15 let věku snoubenců, a obřad je často spojen se značnou neochotou páru konzumovat svůj svazek.

Podle Westermarckova předpokladu by tito manželé měli cítit vzájemnou sexuální averzi. Wolfem získaná data svědčí o tom, že tomu tak skutečně je. V *simpua* manželstvích je velmi obvyklá nevěra, jejich rozvodovost je mnohem vyšší než rozvodovost jiných typů dohodnutých manželství, a míra porodnosti (počítaná na rok trvání manželství) je v *simpua*

manželstvích o třetinu nižší než průměrná. Přitom se Wolf domnívá, že by byla ještě nižší, nebýt mimořádného tlaku širší rodiny na narození potomka. Některé páry v simpua manželstvích dokonce uvedly, že k sexuální konzumaci jejich svazku nikdy nedošlo. Wolf zodpovědně testoval data v řadě modelů (1995); výsledkem bylo, že nejvíce konzistentní s daty je právě Westermarckova hypotéza.

Zdůrazňuji Wolfův závěr, že **velmi blízké vztahy** (budoucích simpua manželů) **vedou nejen k sexuálnímu nezájmu o sebe navzájem** (vyhýbání se „incestu“), **ale dokonce k sexuální averzi**. Tato averze se navíc vyvinula proti vlivu a tlaku daného kulturního prostředí, které sexuální vztahy podporovalo a v rámci manželství formálně umožňovalo.

Od 70. let 20. století, kdy byla uvedenými výzkumy validně testována, tak Westermarckova hypotéza začíná být považována za významný příspěvek k chápání základů neincestního chování. Přitom jde vlastně o znovuobjevení Westermarckova díla, protože za jeho života byly jeho názory všeobecně odmítány v důsledku široce rozšířeného přesvědčení, že lidé jsou vrozeně incestní. Přijímána byla později spíše varianta jeho závěrů, označená jako tzv. Westermarckův zákon, která říká, že „dlouhodobé oddělení sourozenců v době jejich raného dětství (do šesti let) vede později k jejich silnějším sexuálně motivovaným vztahům“ (Hartl, Hartlová, 2000, s. 610). Vzhledem k tomu, že v praxi k oddělení sourozenců dochází relativně velmi zřídka, je význam této (byť pravdivé) teze v kontextu celého problému sekundární.

Odmítavý postoj k Westermarckovým závěrům zaujal i Freud, který ve své knize „Totem a tabu“ zastával stanovisko, že incestní tendence jsou lidem vlastní, a že jsou potlačovány vlivem a prostřednictvím kulturních tabu. Na tomto základě pak formuloval oidipický komplex, situoval jej do dětství, ale pak jej musel podpořit spekulativní představou o fázi latence, která odděluje dvě fáze sexuálního zrání - jednak období oidipického komplexu, kdy sexualita propuká jako incestní přání vůči rodiči opačného pohlaví (pak v latenci je potlačena), jednak adolescenci, kdy je získána biologická schopnost reprodukce. Freud při představě fáze latence vycházel z dnes překonaných Lamarckových předpokladů o fylogenezi (Cortina, 1994), což je další důvod, abychom se na Freudovo pojetí dívali kriticky. Připomeňme, že charakteristickým evolučním znakem primátů a člověka je maximálně oddálený vývoj sexuální zralosti (Stephens, 1977).

O všeobecné platnosti původního psychoanalytického konceptu oidipského komplexu tak nyní můžeme důvodně pochybovat. Dochází-li **mezi v dětství blízkými osobami** k averzi ke vzájemnému pohlavnímu styku, **impuls k incestu neexistuje**. Kde není impuls, tam nedochází k akci; kde není akce, tam není zapotřebí vnější zákaz. Kde není konflikt mezi impulsem a zákazem, tam není nic vnitřně potlačováno. Kde není nic vnitřně potlačováno, tam se vztahy k osobám a ke světu i k sobě samému vyvíjejí plynule a přirozeně, a stejně tak se vyvíjejí i psychické reprezentace.

PŘIMKNUTÍ A VÝVOJOVÁ PSYCHOLOGIE

Tím, jak se utvářejí a vyvíjejí blízké citové vztahy ve velmi raném dětství, se zabýval britský psychiatr John Bowlby (1969). Jeho názory se profilovaly ve 40. letech v Britské psychoanalytické společnosti, kde tehdy převažovalo kleiniánské pojetí agresivní a destruktivní povahy dítěte, které odporovalo Bowlbyho zkušenostem z práce s dětmi oddělenými od rodičů během války. Bowlby vystudoval nejen psychologii, ale i přírodní vědy, a široký odborný základ spolu s klinickou praxí mu umožnil formulovat teorii přimknutí („attachment theory“), která vysvětluje zásadní otázky ohledně citového přimknutí dítěte, separace a prožívání ztráty.

Podle teorie přimknutí souvisí vztahovost s vrozenými procesy. Potřeba utvářet blízké citové vztahy je univerzální lidskou potřebou, která se objevuje ve všech kulturách a je rozšířena už mezi primáty. Dítě (mládě) projevuje přimykající se chování (hledá fyzickou blízkost, tiskne se, projevuje se mimicky a zvukově) a dospělý na toto chování recipročně odpovídá svým přimykajícím se chováním (bere dítě do náručí, dotýká se ho, usmívá se a mluví na něj); tímto způsobem se buduje a posiluje přimknutí konkrétního dítěte ke konkrétnímu dospělému. Cílem přimknutí je zakoušet pocit bezpečí, a vztahovost je přitom významným regulátorem emoční zkušenosti dítěte. Přimknutí se buduje v prvních měsících života. Jakmile se přimknutí zformuje, zůstává stabilní (a to i tehdy, když se objekty přimknutí k potomkům chovají zneužívajícím způsobem), a dítě si je jako vzorec přináší i do vztahů k dalším osobám.

Významná představitelka teorie přimknutí Mary Ainsworthová vyvinula postupy, kterými bylo možné sledovat, jaké interní funkční modely malé děti používají v procesu vztahování se k matce (jako k osobě, která o dítě převážně pečuje). Ainsworthová a později i další psychologové se těmto výzkumům věnovali průběžně od 60. do 80. let 20. století. Od 90. let

na tento výzkum navazuje Peter Fonagy (1999) nebo Helena Stein (2002), doplňuje jej o poznatky ohledně mezigenerační konzistence předávání určitého typu přimknutí, a obohacuje teorii o koncept mentalizace (specifický mechanismus utváření mentálních stavů dítěte - myšlenek, pocitů, přesvědčení, přání).

Ve svém pojetí mentalizace využívá Fonagy rozlišení mezi teleologickým (omezeným na účel) a intencionálním (reflektujícím úmysl) postojem, tak jak je ve vztahu k evoluci definuje americký filozof Daniel Dennett (1987, 1988). Rozlišuje mezi matkou (osobou) jednající v teleologickém modu a matkou (osobou) jednající v intencionálním modu. Intencionalita je strategií interpretace chování tak, jako by chování bylo výsledkem zamýšleného, předjímaného úmyslu (výsledkem myšlenek, pocitů, přesvědčení, přání ap.) Rozdíl mezi mody si můžeme zjednodušeně představit jako rozdíl mezi matkou, která k dítěti přistupuje jako k objektu (o dítě pečuje jako o objekt), a matkou, která k dítěti přistupuje jako k subjektu (pečuje o ně jako o subjekt).

Zdravý funkční model

Normálním a zdravým funkčním modelem, který zakládá blízké vztahy, je *bezpečné přimknutí* („secure attachment“). Dítě, které prožívá (svět) bezpečným způsobem, v přítomnosti matky zkoumá (svět) bez obav; od neznámé osoby se odtahuje a z její přítomnosti cítí úzkost; za krátké nepřítomnosti matky je stísněné a po jejím návratu s ní okamžitě obnovuje kontakt a tento kontakt je uklidní. Dítě se pak vrací ke svému zkoumání. Chování bezpečně prožívajícího dítěte je založeno na zkušenosti dobře koordinovaných a citlivých interakcí s matkou, která dítě jen zřídka přivádí do stavu nadměrného rozrušení, a která je s to znovu stabilizovat emoční reakce dítěte vyvolané tímto rozrušením. Dítě prožívá nadměrnou emoční reakci jako dezorganizující, a stabilizující intervence matky je pro ně významným regulátorem, který si dítě postupně internalizuje a osvojuje. Bezpečně prožívající dítě tudíž i ve stresujících situacích zůstává psychicky relativně organizované. Negativní emoce neprožívá jako ohrožující, jako vraždicí nebo vražedné, ale jako nástroj komunikace nepříjemných stavů a je schopno prožívat i negativní emoce jako smysluplné (Sroufe, 1996).

Teorie přimknutí postuluje, že funkční model vztahování se k matce je prototypem všech dalších vztahů a jako takový zůstává v průběhu života stabilní. O tom informují dlouhodobé studie, kdy na testování v raném dětství navazuje testování v období adolescence a v rané

dospělosti (George, Kaplan, Main, 1996). Fonagy (1999) shrnuje výsledky tří nejvýznamnějších studií tohoto typu a uvádí, že mezi typem přimknutí v dětství a typem přimknutí v dospělosti existuje 68-75 %-ní korespondence. Dospělý, kterého studie hodnotí jako *bezpečně prožívajícího/autonomního*, považuje vztahy k blízkým osobám, k nimž se přimyká, za velmi hodnotné, své vzpomínky na blízké vztahy v dětství považuje za formativní a koherentně je integruje do svého smysluplného životního příběhu. Vztahy přimknutí také hrají významnou úlohu při transgeneračním předávání: bezpečně prožívající dospělí jsou s 3-4krát větší pravděpodobností než dospělí se zkušeností jiného typu přimknutí (viz dále) schopni formovat bezpečné přimknutí i u svých dětí.

Na rané zkušenosti s tím, že je možné mít flexibilní přístup k vlastním pocitům, lze pohlížet jako na důležitou formativní zkušenost. Dítě považuje svou vnitřní zkušenost za vlastní a to mu umožňuje vnímat sebe sama i ostatní osoby jako bytosti, které se organizují svými vlastními mentálními stavy - myšlenkami, pocity, přesvědčeními (beliefs) a přáními. Normální zdravá zkušenost s psychickou realitou je vývojovým výdobytkem (developmental achievement), není inherentní vlastností mysli. Dítě integruje své psychické stavy a v podobě mentálních stavů je zakouší jako reprezentace; rozlišuje mezi vnitřní a vnější realitou.

Své mentální schopnosti dítě buduje postupně; plně jich dosahuje kolem 3 roku věku (Perner, 1991). Jde o intersubjektivní proces: dítě poznává mysl matky a matka se snaží porozumět mentálnímu stavu dítěte a obsáhnout („contain“) jej. Pokud matka „nabízí“ dítěti reprezentaci reality, která koresponduje se zkušeností dítěte, dítě nachází v její mysli rozpoznatelnou verzi svých vlastních mentálních stavů. Ke konfrontaci se světem tak dítě získává psychickou výbavu, která má tři složky (Fonagy, 1999): (1) mentální reprezentace afektů, (2) intencionální reprezentaci matky, (3) intencionální reprezentaci sebe sama.

Pokud dítě vnímá matku jako intencionální bytost, která se organizuje prostřednictvím svých mentálních stavů, vnímá posléze sebe samo jako intencionální bytost, a odvozeně je schopno jako intencionální vnímat i další bytosti. Do původní dyády dítěte s matkou obvykle jako třetí bytost vstupuje otec nebo další osoba (sourozenec), ke které má matka oddělený vztah odlišný od vztahu k dítěti, nicméně vztah, který je za normálních okolností rovněž blízkým a bezpečně prožívaným vztahem. To, že matka vztah ke třetí osobě reflektuje ve svých mentálních stavech a že nechává bezpečně přimknuté dítě tyto mentální stavy zkoumat, umožňuje dítěti vytvořit si jak reprezentaci matčina vztahu k této osobě, tak i reprezentaci sebe sama jako třetí osoby vůči tomuto vztahu, z něhož je vyloučeno.

Matčina reflektivita tak rozvíjí reflektivní kapacitu dítěte. To, co platí o bezpečném přimknutí a transgeneračním předávání, platí i o reflektivní kapacitě: rodiče s velmi dobrými reflektivními schopnostmi měli 3-4krát větší pravděpodobnost, že se jejich dítěti podaří osvojit si bezpečné přimknutí k blízkým osobám.

Můžeme formulovat závěr, že bezpečné přimknutí zakládá odpovídající vztahový rámec, ve kterém má dítě přístup k mentalizačním procesům, a ze kterého se dítě z původní dyády s matkou začíná plynule vztahovat k širšímu světu. **Při vybudovaném bezpečném přimknutí a osvojené reflektivní funkci (mentalizaci) je dítě schopno zakoušet dvěma osobami sdílenou realitu z pozice třetí osoby.** Všechny tři osoby pak mohou v měnicích se vzájemných konstelacích bezpečně prožívat jak svou aktuální pozici sdílejícího, tak svou aktuální pozici vyloučeného třetího. **Z povahy tohoto procesu je patrné, že osvojování si schopnosti být vyloučeným třetím probíhá bez nutné aktivace sexuálního pudu.**

Navíc je tento vývojový úkol jako mentální úkol stejný pro chlapce i pro děvče, a dítě jej podstupuje bez nutné vědomé sebereflexe jako sexuální bytosti. K této sebereflexi dochází až v souvislosti s hormonálním fyzickým vývojem v adolescenci, se získáním biologické schopnosti reprodukce, zatímco mentální schopnosti si dítě plně osvojuje již v předškolním věku. Erickson dochází k závěru, že blízké vztahy v dětství zakládají jiný typ přátelské přitažlivosti, než je sexuální atraktivita, a že dospělý, který jako dítě zakoušel v rámci rodiny bezpečné a láskyplné vztahy, má vybudovanou stabilní intrapsychickou hranici mezi nesexuálním a sexuálním prožíváním intimní blízkosti.

Nepravděpodobnost toho, že malé dítě cítí sexuální touhu po jednom rodiči a vražednou žárlivost vůči druhému rodiči, je z biologického hlediska evidentní: neexistuje vývojová potřeba, která by podněcovala jejich vznik. Vývoj oidipkých přání by byl plýtváním energií, protože dítě není schopno tato přání uskutečnit. Dokonce kdyby tato přání byla uskutečnitelná, byla by kontraproduktivní: kopulace před dosažením reprodukční schopnosti je planá, a zabití živitele by prudce zhoršilo kvalitu života dítěte a drasticky by redukovalo jeho šance na přežití. Nevěrohodnost tohoto modelu je patrná, pokud jej předložíme v následujících krocích: Freudem navrhovaný mechanismus vyžaduje existenci (1) sexuální touhy před dosažením sexuální zralosti (2) vůči biologicky nevhodnému partnerovi, která pak (3) musí být přeorientována (Scalise Sugiyama, 2001). Oidipský komplex tak postuluje

existenci psychických mechanismů, které jsou pro činnost mozku nesmírně energeticky vyčerpávající, a přitom jde o zbytečné operace.

Poznatky z oblasti výzkumu vyhýbání se incestu, z testování přimknutí i z evoluční biologie jsou spolehlivými informacemi o objektivní realitě. Psychicky zdravý člověk ve svém individuálním životě prochází subjektivními psychickými procesy, které normálně odpovídají objektivní realitě a jsou s ní v souladu. Jestliže přijímám, že normální zdravý vývoj je takový, jak ho postulují Westermarck, jak ho popisuje a testuje Bowlby, Ainsworthová, Wolf, Erickson a Fonagy, tj. že normální zdravý vývoj je spojen s bezpečným přimknutím k matce a s averzí k incestu, že zdravými vývojovými principy a intrapsychickými postoji je neincestualita, nevražednost a intencionalita, pak konstatuji, **že u dětí se zdravým funkčním modelem se oidipický komplex neobjevuje**. Z toho nutně vyplývá závěr, že **tradičně chápaný oidipický komplex a vyrovnávání se s ním tedy není nutnou a obecně platnou vývojovou etapou**.

Patologické funkční modely

Výsledky výzkumů ovšem také ukazují, že zdaleka ne všichni lidé jsou v dětství svými rodiči zdravě psychicky formováni. Kromě bezpečného přimknutí popsala Ainsworthová další tři funkční modely chování, kterými se malé dítě přimyká k matce a vztahuje ke světu, a které v důsledku stability přimknutí korespondují s typem přimknutí v dospělosti (Fonagy, 1999). Chování dětí z těchto dalších tří skupin však ovlivňují určité mezigeneračně předávané deficity (v této práci neuvažujeme o organických poškozeních mozku a centrální nervové soustavy).

Děti, které si osvojily *úzkostné/vyhýbavé přimknutí* („anxious/avoidant“), dávají při separaci od matky najevo relativně menší úzkost, a ne vždy s matkou obnovují kontakt po jejím návratu. Také nedávají jasnou přednost matce před neznámou osobou. U dětí s tímto typem přimknutí se má zato, že je formovaly zkušenosti s tím, že matka nestabilizuje jejich vnitřní stav poté, co prožily nějaké výjimečné citové hnutí, nebo zkušenosti s tím, že nadměrné rozrušení v nich vyvolává sama matka a její způsob péče. Tyto děti proto své afekty *nadměrně regulují* a vyhýbají se situacím, o kterých předpokládají, že pro ně budou tísnivé. Tento typ dětského přimknutí spěje v dospělosti k *nejistému/zamítajícímu* („insecure/dismissing“) typu. Nejistí dospělí obvykle nejsou schopni propojit své vzpomínky na určitou dětskou zkušenost s významem této zkušenosti. Na zamítajících dospělých je

patrné, že se vyhýbají vzpomínkám, popírají je, a idealizují nebo znehodnocují (nebo obojí) své rané vztahy.

Děti s *úzkostným/vzdorným přimknutím* („anxious/resistant“) si hrají a zkoumají (svět) jen v omezené míře. Separace od matky je zvýšeně rozrušuje a po jejím návratu jim činí velké potíže znovu se v kontaktu s ní uklidnit: „bojují“, jsou zatvrzelé, nepřestávají hlučně plakat a křičet, nebo naopak kladou pasivní odpor. Přítomnost matky a její pokusy dítě uklidnit jsou neúspěšné. Úzkost a hněvivá zlost dítěte brání v tom, aby se oba mohli ve vzájemné blízkosti cítit příjemně. Tyto děti své afekty *nedostatečně regulují*, svou tíseň dávají zvýšeně najevo; možná ve snaze vymáhat na matce očekávanou a žádoucí reakci. Mají snížený práh citlivosti pro to, co je ohrožující, a posedle se domáhají kontaktu s matkou; zůstávají však frustrováni i poté, co s ní kontakt obnovily. V dospělosti bývá jejich přimknutí *nejisté/posedlé* („insecure/preoccupied“). Neintegrují vybavené dětské zkušenosti s významem těchto zkušeností. Ve vztahu k blízkým osobám mají tendenci být zmatení, zlostní nebo trpně pasivní, často si ještě stěžují na příkoří utrpěná v dětství; stále v nich doznívají protesty vzdorného dítěte.

Poslední skupinou jsou *zmatené/dezorientované* děti („disorganised/disoriented“). Jejich manifestní chování vyvolává dojem, že jsou ze svého přimknutí k matce zmatené - ve stresující situaci jsou strnulé, plácají rukama, tloučou hlavou, snaží se ze situace uniknout, i když je matka s nimi. V chování těchto dětí se projevuje jejich kontroverzní zkušenost s matkou - matka je pro ně zdrojem jak strachu, tak zklidnění, takže stav nadměrného rozrušení v nich při jejich způsobu přimknutí vyvolává silné konfliktní motivace. Toto přimknutí je často spojeno s vážným zanedbáváním péče o dítě, s fyzickým i sexuálním zneužíváním dítěte (Main, Hesse, 1990). V dospělosti koresponduje s tímto dětským přimknutím *nevyřešený* („unresolved“) typ. Dospělý s nevyřešeným přimknutím má zmatené reprezentace vztahů, a znaky zmatenosti ve významu nebo skladbě vykazuje u výkladu dětského traumatu nebo nedávno zažité ztráty i jeho reprodukce životního příběhu.

I tyto patologické typy přimknutí byly stejně jako bezpečné přimknutí vybudovány na základě přimykajícího chování matky (jako osoby, která o dítě převážně pečuje), za přispění její schopnosti reflektovat a zprostředkovat dítěti zkušenost jeho vlastních vnitřních stavů, a především jejím postojem k dítěti. Typem přimknutí je ovlivňován vývoj mentalizace. Fonagy (1999) uvádí, že tento vývoj můžeme pochopit prostřednictvím fungování tří

klíčových komponent: (1) zrcadlíci role matky, (2) postoje matky vůči dítěti, (3) přechodu dítěte z duální do singulární psychické reality.

Prostřednictvím *zrcadlení* matka reprezentuje dítěti jeho vlastní afekt, a zdar tohoto procesu závisí na její reflektivní schopnosti a na její kapacitě mentálně „obsáhnout“ afekt dítěte, který je pro ně nesnesitelný, a transformovat ho tak, aby pro dítě představoval reprezentaci pocíťovaného stavu, a aby ho dítě mohlo jako snesitelný a organizující reintrojikovat. U patologických typů přimknutí však zrcadlení selhává: může typicky být téměř totožné s původním afektem (takové „zrcadlení“ je samo o sobě pro dítě děsivé a ztrácí symbolický potenciál) nebo může být příliš vzdálené od vnitřní zkušenosti dítěte (toto „zrcadlení“ nastoluje proces podobný disociaci, který ponechává dítě bez vztahu k vnější realitě). V obou případech dítě v mysli matky nerozpozná nic, co by pro ně mohlo být základem symbolické psychické reprezentace vnitřní zkušenosti, a nadále postrádá mechanismus, kterým by mohlo zmírňovat intenzitu toho, co prožívá jako zmatenou směs fyziologického stavu, chování a vizuálních obrazů. **Chybějící reprezentace pak ponechává dítě bezmocné napospas zakoušenému afektu.**

Neméně významné je to, jaký *postoj* matka zaujímá vůči dítěti. Bezpečné přimknutí je kriticky spojeno s intencionálním postojem matky; u uvedených tří patologických přimknutí matka není schopna nebo není ochotna intencionální postoj zaujmout a přistupuje k dítěti v teleologickém modu. Teleologický postoj je přístup omezený účelem, kdy matka přistupuje k dítěti jako k objektu nutné péče, aniž by je měla na mysli jako osobu, která komunikuje svou zkušenost. Matka, která se chová teleologicky, svým chováním popírá objektivní intencionální založení dítěte, protože člověk *je* bytost, která se organizuje prostřednictvím svých mentálních stavů. Matka tak dítěti neumožňuje překlenout rozdíl mezi interní a externí realitou. Dítě, které zažívá vnitřní stavy jako externí, jako reálné, má zkušenost s tím, že jeho vnitřní stavy nejsou matkou reflektovány a zprostředkovány. Neosvojí si tudíž plnou schopnost mentálně zprostředkovávat své vnitřní stavy a projikuje je do vnější reality, aniž by si mohlo být vědomé toho, že tím zkresleně re-konstruuje realitu. **Chybějící zkušenost rozdílu mezi interním a externím dítěti znemožňuje organizovat se prostřednictvím vnitřních mentálních stavů.**

V původní duální *psychické realitě* jsou mentální stavy matky součástí psychické reality dítěte; získáním a osvojením schopnosti organizovat se prostřednictvím vlastních mentálních

stavů dítě realizuje přechod do singulární psychické reality. Nejistá matka, která není schopna dítěti zprostředkovat jeho vnitřní stavy, obvykle jako realitu dítěti předkládá své vlastní obranné reakce. Osobnostní vývoj dítěte je v takovém vztahu kompromisní - matka sice dítěti nabízí alternativu, ta však nemá žádný vztah ke zkušenosti dítěte, a to si svou vlastní zkušenost nemůže smysluplně mentálně obsadit. Dítě se stává závislé na setrvání v dualitě, aby mělo přístup k určitým mentálním reprezentacím, nevnímá sebe a matku jako dvojici dvou odlišných subjektivit, a tím nemůže ustavit vlastní psychickou realitu. Protože reprezentace „nabízené“ matkou jsou dítěti „cizí“, má jejich přijetí dítětem atributy popření nebo obran. **Chybějící zkušenost rozdílu mezi sebou a druhým dítěti neumožňuje vybudovat si mentální reprezentaci hranice, a proto je mu v důsledku odepřeno vytvořit si mentální reprezentaci třetího a prožít pozici vyloučeného třetího.**

Stejně jako u zdravého funkčního modelu je i zde patrné, že jde o procesy, které probíhají mimo aktivaci sexuálního pudu.

Dosažený stav a vývojová perspektiva

Obecně můžeme uvést, že kolem třetího roku je dítě přimknuto určitým způsobem, že také určitým způsobem používá svůj mentální potenciál a má osvojeny určité mentální schopnosti. Dosavadní vývoj dítěte byl velmi rychlý a značný. V předškolním věku dítě vstupuje do latence - tu redefinuji tak, že jde o latenci z hlediska relativně stabilizovaného mentálního uvědomění, nikoli sexuálního uvědomění (to, že dítě rozlišuje, že je chlapcem nebo děvčetem, neznamena, že si plně uvědomuje sexuální dosah tohoto svého biologického určení). Přirozeně že se dítě rozvíjí dál, roste a mění se zejména fyzicky, ve škole si osvojuje intelektuální znalosti, v kolektivu vrstevníků získává sociální návyky. Jeho místo v rodině je v latenci relativně stabilní.

Latence končí adolescencí jako důležitým biologickým vývojovým obdobím; fyzický vývoj je už téměř ukončen. V mém přístupu teprve nyní dochází v důsledku hormonálních změn k aktivaci sexuálního pudu; proto je v psychické oblasti vývojovým úkolem sebedefinovat se jako sexuální bytost a přijmout svou sexualitu. V adolescenci má mladý člověk vytvořenu určitou intelektuální představu o světě, a začíná se významně měnit i jeho sociální pozice. Rodina a rodinné vztahy se stávají prostorem vzniku a řešení mezigeneračních konfliktů. Stabilní však zůstává zformované přimknutí.

Matka, která dítěti umožnila bezpečné přimknutí a přistupuje k němu v intencionálním modu, přijímá dítě takové, jaké je. Snaží se mu porozumět a toto porozumění mu zprostředkuje, aby se ono samo mohlo přijímat, jaké je, a postupně mohlo samo sobě porozumět. Mladý člověk s historií bezpečně přimknutého dítěte může relativně plynule přejít do dospělosti a zdravé genitální sexuality. To je možné proto, že jeho matka plynule zaujímá intencionální postoj i k adolescenci svého potomka. Je schopna umožnit mu bezpečné odpoutání a rovněž je schopna být vyloučeným třetím vůči dvojici, kterou její dospělý potomek tvoří se svým partnerem.

Závěr ohledně patologických modelů přimknutí poukazuje k mýtu o Oidipovi: **matka, která k dítěti přistupuje v teleologickém modu, dítě takové, jaké je, odmítá.** Vkládá do dítěte svou představu o něm a znemožňuje mu, aby sobě samému porozumělo a sebe samé přijalo. Jeho vývoj je kompromisní. Zdůrazňuji, že vrozená potřeba porozumění a přijetí zůstává nenaplněna, a dítě se s touto situací komplikovaně vyrovnává prostřednictvím popření a obran; přitom nepřestává o naplnění usilovat. **Psychická zkušenost odmítnutí a konfliktní akceptace sebe sama jako odmítaného tvoří základ pro pozdější oidipový komplex.**

OIDIPSKÝ PŘÍBĚH: DRAMA ODMÍTNUTÉHO DÍTĚTE PROŽÍVANÉ V DOSPĚLOSTI

U mladého člověka s patologickým přimknutím je adolescence a přechod do dospělosti problematický: kvůli získaným deficitům je mu genitální sexualita nedostupná. Rozvine se u něj oidipový komplex, a rozvine se teprve nyní. Získané deficity v podobě složek komplexu neustále „vracejí“ oidipského člověka do dětství; při pokusech realizovat vztah ke světu a genitální sexualitu neustále naráží na deficity založené v dětství. Zatímco bezpečně přimknutý adolescent je už jako dítě psychicky vybaven vším potřebným k testování světa, patologicky přimknutý adolescent je zatížen následujícími deficity: (1) bez zkušenosti rozdílu mezi interním a externím se dobře neorganizuje prostřednictvím vnitřních mentálních stavů, (2) bez mentálních reprezentací je vystavován napospas zakoušeným afektům, (3) bez mentální reprezentace hranice mezi sebou a druhým nemá vytvořenu mentální reprezentaci třetího a není schopen prožít pozici vyloučeného třetího.

Vztahuje se (ke světu) nikoli intencionálně, ale teleologicky. Adolescent s patologickým přimknutím nemá šťastnou dětskou zkušenost s nesexuálním prožíváním intimní blízkosti, v důsledku biologické hormonální aktivace sexuálního pudu v adolescenci však získává slastnou sexuální zkušenost s prožitkem vlastního těla. Nemá tedy obě zkušenosti člověka s bezpečným přimknutím. Proto nemůže mít **a nemá vybudovanu hranici mezi nesexuálním a sexuálním intimním prožíváním** a proto všechny zážitky intimity reflektuje a reprodukuje jako zážitky sexuální intimity. Neintencionalita matky byla dítětem prožívána jako „nedostatek lásky“, úsilí o uznání mentálního stavu se stávalo „vražedným bojem“ mezi matkou a dítětem. Potřeba vytvářet blízké vztahy u patologicky přimknutého adolescenta stále existuje jako intuitivní, nevědomý potenciál. Bez zážitku nezištné lásky je však schopen realizovat pouze „smilstvo“; bez zážitku sebeprosazování v boji je schopen realizovat pouze „vraždu“.

Osobní i vztahová realita adolescenta a dospělého je přitom objektivně jiná než realita dítěte - v zásadě se dospělý od dítěte liší existenční nezávislostí na druhých osobách a sexuální a reprodukční zralostí. Je proto nasnadě, že vývojově psychická cesta ze sociální pozice dospělého je jiná než vývojově psychická cesta ze sociální pozice dítěte; **teprve určitá konstelace v dospělosti a případná cesta dospělého** při absolvování těchto úkolů **je oidipská** ve smyslu „incestních“ a „vražedných“ psychických impulsů.

Redefinujeme proto oidipský komplex jako specifickou psychickou konstelaci charakterizovanou nikoli vášnivým prožíváním vztahů, ale naopak neprožíváním vztahů; jako bezvztahovost, v níž fyzicky dospělý člověk funguje v teleologickém modu místo v modu intencionálním. **Pomocí oidipského komplexu se člověk v dospělosti vyrovnává s deficitem, které utrpěl na zdravém psychickém vývoji v dětství.** Vymanění se z komplexu pak spočívá v dosažení bezpečného přimknutí (k „matce“), ve vytvoření vlastní hranice, v získání schopnosti vytvářet vztahy s odděleným druhým, a v osvojení si schopnosti být „vyloučeným třetím“ vedle partnerského vztahu oddělené („rodičovské“) dvojice.

V souladu s tímto závěrem je i psychoanalytická kasuistika, kterou dále uvádím, a která je příkladem neexistence bezpečného přimknutí, neschopnosti být „vyloučeným třetím“ a teleologického životního postoje. Kdo je tedy ten psychoanalytický pacient, který „zabíjí otce“ a „miluje se s matkou“? Nabízím reinterpetaci mýtu o Oidipovi. Na ni navážu kasuistikou pacientky, která úspěšně prošla redefinovanými oidipskými vývojovými úkoly.

REVIDOVANÝ VÝKLAD MÝTU, ČÁST 1 - „OIDIPÚS KRÁL“

Každý výklad oidipského mýtu vychází z pochopení toho, kým Oidipús je. Oidipús je považován za představitele „mocného, vášnivého dramatu“ (Mitchell, Blacková, 1999, s. 36), plného „osudových“ okamžiků. Je Oidipús tím nemluvnětem s probodenými a svázanými kotníky? Je vrahem otce? Je zachráncem Théb? Je manželem matky? Je prokletím Théb? Je provinilým slepým vyvržencem? Odpověď na otázku, kým Oidipús je, můžeme získat z pohledu na klíčové okamžiky Oidipova života. Otázku formuluji takto: **Kdy začíná Oidipův příběh** („oidipský příběh“) **pro Oidipa?** Kdy je Oidipús do svého příběhu vědomě vtažen? ... **v adolescenci, v rané dospělosti.** Kým je tehdy Oidipús? Je mladým mužem na prahu dospělosti, je následníkem trůnu. Je na hostině, kde (se) pije víno, kde je samostatný, kde se mu otevírá svět - ... a kde **je upozorněn na to, že něco ve vztahu s rodiči není v pořádku** - Oidipús to cítí jako něco velmi závažného: „Zasáhlo mne to do hloubi duše.“ (Sofoklés, 1996, s. 94) Čelí tomu v tu chvíli sám, nějak; rodiče nejsou přítomni. Ten výkřik opilého hosta má na mysli po zbytek noci... „Druhý den jsem se svěřil rodičům a byl jsem šťastný, že se hněvali a zastali se mne.“ (Sofoklés, 1996, s. 94) ... ale jaký byl jejich vzájemný vztah? Vztah rodičů k Oidipovi? Oidipův vztah k rodičům, kteří ho vychovali?

Vztah k náhradním rodičům

Je překvapivé, jak téměř absolutně je vztah k náhradním rodičům přehlížen (jedinou interpretkou Oidipova mýtu, která se dvěma Oidipovými rodičovskými páry skutečně podrobně zabývá, je Danielle Quinodoz (1999), pozornost jim věnuje také Scalise Sugiyama (2001); nicméně může existovat další práce, která by tento moment také důkladněji brala v úvahu, a která mi v době psaní nebyla známa): vždyť to byli Polybos a Meropé, kteří Oidipa vychovali. Nesmíme však zapomenout na to, že **v prvních týdnech, možná i měsících**, které jsou pro vývoj tak důležité, **byl Oidipús bez blízkého vztahu**, který zakládá přimknutí dítěte... Polybos a Meropé mu vštěpovali své hodnoty, připravovali pro něj korintský trůn; byli to oni, koho Oidipús považoval za své rodiče, a koho se cítil být následníkem. To, že dítě zmučené bolestivým a deformujícím zraněním vyrostlo v odhodlaného dospělého muže připraveného později v Thébách respektovat každou prokázanou pravdu, byť by mu byla nepříznivá - to přece nemohlo být neovlivněno jejich

vzorem a vedením, jejich vzájemnými vztahy a rodinným prostředím, způsobem Polybovy vlády a Meropiných mateřských projevů, veškerou atmosférou v Korintu!

Ale tato zdánlivě nekonfliktní stabilita byla narušena... Oidipovo vědomí skutečnosti bylo náhle konfrontováno s něčím protikladným, co v něm proti jeho vůli rezonovalo s něčím skrytým, vytěsněným, s neverbálním paměťovým obsahem novorozeněte, s nímž bylo krutě zacházeno; s něčím dosud nevědomým, a přece možným a skutečným - Najednou začal pochybovat; o všem, co znal: tak, jak to znal, to bylo zpochybněno, a Oidipús si klade otázku: „Kým mi jsou ti, ke kterým jsem se vztahoval jako svým rodičům?“ Dostane ujištění, ale nezíská jistotu; něco slyšel, ale neprocítil to tak, jak to procítit potřeboval. „Ta strašná slova mi nešla z mysli, dál mě trápila, čím dál víc páčila...“ (Sofoklés, 1966, s. 94)

Svůj vztah k Polybovi a Meropé procítil ovšem v tu chvíli, kdy i on uslyšel věštbu; v tu chvíli věděl s vnitřní jistotou, kdo jsou jeho rodiče - kdyby byl pochyboval, což by kdykoli na kohokoli z mužů vztáhl ruku? Kdyby pochyboval, nikdy by se nebyl oženil se žádnou ženou... A on věděl i později v dalších dvou svých rozhodných situacích: tento arogantní stařec, který mne chce srazit s cesty, nemůže být můj otec... Tato žena, tak brzy po smrti manžela toužící po rozkoši s jiným mužem, nemůže být má matka -

Oidipús **pochyboval** o svých rodičích - proto se pídil po faktech; ale ve chvíli, kdy slyšel o krutém osudu, si byl **jist** - jist tím, komu nechce ublížit. A neměl chuť jim ublížit, neměl chuť to udělat - ... jedno ani druhé. - Po děsivé věštbě odešel od těch, které cítil jako své skutečné rodiče, aby je neohrozil, a aby sebe nepoznamenal... Nepoddal se věštbě - na rozdíl od svých biologických rodičů, kteří se po jeho narození věštbě poddali.

Každý vztah má ovšem dva póly - a kdyby si Oidipovi osvojitelé byli jisti svým vztahem k němu stejně, jako on si byl v té chvíli jist svým vztahem k nim, řekli by: „Ano, je to tak - nejsi námi zrozený syn: tví vlastní rodiče tě zavrhli, odmítli, opustili... Ujali jsme se tě, nalezeného, zbědovaného... Vlastní děti jsme neměli, a nedokázali bychom lépe milovat, než milujeme tebe... jsi pro nás *jako* naše vlastní dítě... A co jsme v životě získali, předáme tobě: abys s tím naložil už podle svého uvážení -“ Kdyby to řekli, mohl se k nim Oidipús vrátit bez obav... Mohl by se místo zaměření na formálnost zaměřit na obsahovost: na obsah mateřského, rodičovského vztahu...

Polybos si pravděpodobně nebyl vědom toho, jaké důsaznosti pro Oidipa jejich skutečné či náhradní rodičovství nabývá; pro něj, stárnoucího a stále bez dědice, po kterém toužil, bylo tenkrát přijetí nalezeného nemluvněte „darem bohů“. Získal následníka, kterému mohl odevzdat své království („svůj svět“) jako „dobrý otec“ (Winnicott, 1998), a také se jím jistě za takových okolností a podle svých představ snažil být. Na Oidipa zřejmě jednoduše pohlížel jako na svého syna, aniž by o tom složitě uvažoval; zřejmě se také obával připustit, že by mezi ním a synem mohl existovat vůbec nějaký konflikt. Spíše si svou pravdou vztahu k Oidipovi nebyla jista Meropé - byla mu matkou a nebyla mu matkou, byl jejím dítětem a byl budoucím mužem, kterého nemohla nesrovnávat s neplodným manželem... se svým neplodným manželstvím; pravděpodobně cítila směs pocitů, které nedokázala rozřadit - cítila se být matkou, ale cítila provinění, že sama dítě neporodila, že Oidipús nevyšel z jejího lůna; cítila se nebýt matkou, ale cítila provinění, že na chlapce, jehož výchovy se ujala, pohlíží jako na muže. Meropé chtěla být „dobrou matkou“ a ke sdělení faktů o Oidipově původu se neodhodlala; snad měla i obavy, že pokud Oidipovi nepotvrdí, že je biologickou matkou, zavalí ji její vlastní „incestní“ city k němu - Chaos jejího neuspořádaného nitra se stal chaosem i pro Oidipa a dovedl ho ke sňatku s Iokasté.

Kdyby se k němu Polybos a Meropé přihlásili s otevřeností pravdě, věděl by po věštbě hrozného osudu, že se může vrátit, že se má kam vrátit - že před osudnými záměry, které jsou mu přiřčeny, není třeba chránit je; že agrese a zloba, která v něm má tendenci vybuchovat, není směřována k nim.

Možnost návratu tak Oidipovi uzavřeli sami Polybos a Meropé, a on odešel; zvolil cestu „opačným směrem“, aby se svému osudu vyhnul, a aby před osudem chránil i rodiče. „... utíkal jsem daleko, pryč z Korintu, tam, kdy bych se nikdy nedočkal splnění té hrůzné sudby -“ (Sofoklés, 1996, s. 94) Oidipovu další životní pouť ovšem formovala nejen náhle vyjevená věštba bohů, ale i jeho vlastní aktivita, jeho dlouhodobě připravovaná pozice člověka směřovaného k nástupnictví na korintském trůně: celý Oidipův dosavadní život byl zaměřen na cíl vládnout v Korintu po Polybovi. Uvidíme dále, že Oidipús se svého cíle nevzdal. Co se v Delfách událo, byla pouze nečekaná a nezvratná konfrontace s tím, že svého cíle nedosáhne způsobem, který do té doby považoval za přirozený.

Usmrcení Láia

„Musel Oidipus zabít toho starce?“, ptá se Přidal (2000) a zpochybňuje to; „Musel zabít pět lidí?“ Odpovídám, že musel, neboť stojí-li jeden před přesilou pěti útočících, pak jde o život, všem; to není čestný souboj... To není „banální situace, malicherný problém“, že se mladík nedokázal vyhnout! Možná jiný, ale ne tento mladík, pro něhož byly nohy klíčovým tématem, a chůze životem a život chůzí: jako dítěti mu otec svázal nohy, nohu má ve jméně, útok na jeho nohy a chůzi byl útokem na celou jeho bytost!

A vůbec - kam spěchal ten stařec? Do hrobu? ... samolibé stáří, které si neuvědomí včas, že už nerozhoduje o běhu věcí světa; že je třeba svět zpřístupnit - potomkům, nové generaci... Láios symbolizuje otce, který není schopen smířit se s vlastní smrtelností v jakémkoli aspektu; a který na rozdíl od Polyba vidí vztah jako vražedný konflikt .

Sfínx a její hádanka, Oidipův nástup na thébský trůn

Sfínx, okřídlená lvice s hlavou panny, sídlila na hoře Fikión, a uchvátila a zaškrtila vždy jednoho z thébských jinochů, když Thébané nebyli schopni rozluštit hádanku, kterou jim kladla: „Na zemi žije dvojnožec a čtyřnožec stejného jména, a také trojnožec. Mění podobu jediný ze všech živých bytostí, které se pohybují na zemi, ve vzduchu i v moři. Když se při chůzi opírá o všechny čtyři, je rychlost jeho údů nejmenší.“ (Kerényi, 1998, s. 77) Podle jedné z verzí mýtu ji na město poslala Héra kvůli Láiově homosexuální lásce k Chrysippovi, kterého předtím unesl z otcovského domu, podle další to byl Dionysos, rozhněvaný na své rodné město, které jej nechtělo uctívat, podle jiné verze ji poslalo podsvětí. Jako by šlo vždy o motiv nevhodného vztahu k příští generaci, o motiv neúcty ke zrozenému.

Jaký význam měla pro Thébany Sfínx a její hádanka? Laios jel přece do Delf zeptat se boha, proč je sužuje Sfínx - ale co je to za vládce, který není s to nahlédnout příčiny pohromy, která postihla jeho stát? Co je to za vládu? **Co by se Láios dozvěděl, kdyby dojel do Delf ?** Jako rodič se rozhodl zbavit se svého dítěte; příchod Sfínx byl tedy odplatou: „**Jak vy jste učinili, tak vám bude učiněno!** Jak vy jste své dítě vydali záhubě, tak já zahubím vaše mladé, vaši budoucnost!“ Co Láios udělal vskrytu, učinila Sfínx zjevným. Proč měla pohroma právě tuto podobu? Sfínx, „Škrtička“... „- rači ste mně měli krkem zakrótit!“, říká Maryša (Mrštík, Mrštík, 1999) - byl to běžný způsob usmrcování drůbeže, kterému děti na venkově jistě často byly svědky; i tomu, jak se oškubaná slepice změní v „dětské tělíčko“... Sfínx poukazuje k zabítí něčeho naprosto bezbranného -

Je evidentní, že Láios nemohl hádanku uhodnout, protože *on nikdy neviděl své dítě lézt po čtyřech!* Pro něj dítě nebylo člověk - zapudil je jako obtížný hmyz, nechal je zahodit jako kus hadru. .. A ani to mu k rozřešení hádanky nenapovědělo, že sám zestárl a potřeboval hůl: *nešel pěšky, pokorně jako „trojnožec“*, ale jel na voze - i k bohu jel na voze... Hůl měl opatřenu bodcem a holí uhodil - Hůl pro jej nebyla oporou, pro něj byla nástrojem agrese - stejně jako to dítě: nevnímal novorozeného Oidipa jako svou budoucí oporu, ale jako budoucího agresora - Tak Láios zopakoval svou ranější situaci... Jeho dítě však už nebylo dítětem a svou cestu si tentokrát vybojovalo; ovšem problematicky, nezákonně, vraždou: jako by projít mohl jednou provždy jen jeden.

Oidipús zodpověděl otázku, kterou Sfinx Thébanům kladla. Uhodl její hádanku velmi lehce, byla přece obrazem jeho samého: obrazem někdejšího dítěte, které chtělo lézt a bylo tak slabé, obrazem dospělého, který kráčí za svým cílem, i obrazem starce, který potřebuje oporu. Sfinx se po vyslechnutí jeho odpovědi vrhla do propasti. **Proč se Sfinx zahubila?** Pokud v této souvislosti uvažuji v intencích heideggerovského myšlení (Hogenová, 2004), kde **člověk je odpovědí, ke které hledáme otázky**, pak ve chvíli, kdy člověk Oidipús přišel jako odpověď na její otázku a otázka přestala existovat, znamenalo to konec existence Sfinx jako té, která klade otázku. Tak, jak interpretuji důvod jejího prodlévání u Théb, byla určitým poukazem ke skutečnosti, symbolem spravedlnosti a objektivnosti; symbolem přísného, snad krutého, ale objektivního superega, které Théby postrádaly - proto přišla zvenčí. Sfinx byla objektivní i k sobě: zahubila se proto, že **uznala správnou odpověď**.

Představme si pro kontrast situaci, v níž by Sfinx byla symbolem zpochybňujícího a váhajícího superega, neobjektivního a nespravedlivého, neschopná Oidipovu správnou odpověď uzнат: Oidipús: „Je to člověk!“ Sfinx: „Proč myslíš, že je to správně?“ Oidipús: „No to je evidentní!“ Sfinx: „Ty jsi si nějak jistý...“ Oidipús: „- jsem si jistý.“ Sfinx: „A co když je odpověď jiná?“ Oidipús: „... neznám jiného takového tvora.“ Sfinx: „Opravdu žádný jiný takový tvor není?“ Oidipús: „Co vím, tak ne.“ Sfinx: „Nechceš si to ještě rozmyslet?“ Oidipús: „... ne, už jsem se přece dobral odpovědi -“ Sfinx: „- takže jaká je ta tvá odpověď?“ Oidipús: „Člověk je to.“ Sfinx: „... hm - nic jiného to být nemůže?“ Atd. Neochota takto pojaté Sfinx být objektivní je plná strachu ze skutečnosti, z nutnosti vyvodit a přijmout pro sebe důsledky, které ze skutečnosti plynou. Možná se v některé jiné verzi mýtu Oidipús setkal se Sfinx, která vedla dialog formou matoucího a zpochybňujícího dotazování, a v této verzi pak možná vzal do ruky ten kyj nebo oštěp, s nímž napřaženým nad Sfinx bývá někdy zobrazován -

Sfinx by se ovšem nemusela zahubit tehdy, pokud by dokázala zůstat tou, která klade relevantní otázky; pokud by dokázala nalézt další otázku, kterou by Oidipovi položila. **Jaká to byla otázka, kterou Sfinx Oidipovi už nepoložila?** Ve své hádance Sfinx poukazovala k tomu, kdo je člověk jako jednotlivec, ale člověk jako odpověď má ještě další dimenzi: je společenským tvorem; je *zoón politikon*, navazuje vztahy a své vztahy si buduje a rozvíjí, existuje ve vztazích k jiným lidem. Sfinx však viděla pouze Oidipa jako člověka bez vztahů, osamělého a neukotveného, a nepoložila mu další otázku, která se týká vztahové dimenze člověka. Nepoložila mu tu klíčovou otázku: „**Co je ti do Thébanů?**“

Neptal se na to sám sebe ani Oidipús a vstoupil do Théb. - Co mu ale vlastně bylo do Thébanů? Oidipovi-„vyhnanci“, jemuž bylo souzeno bloudit jako poutník bez domova? Proč se o ně staral? Jemu nebezpečí nehrozilo - nic ho přece nenutilo, aby se do záležitosti vkládal, aby tam zůstal, mohl si vybrat jakékoli místo... Mohl dělat cokoli, mohl být kýmkoli... Oidipús se ale nestal osamělým pastýřem na horách, rybářem na některém z ostrovů, pěstitel oliv v odlehlém háji, řemeslníkem v malé dílně, obchodníkem na cestách - on si vybral právě možnost spojenou s příslibem trůnu, a příslibem panování, vládnutí - Snad se domníval, že ziskem thébského trůnu získá pro své stáří oporu, kterou odchodem z Korintu ztratil...

Možná by sám nedokázal odpovědět na otázku, jaká je povaha jeho vztahování se k lidem... Opustil blízké osoby v Korintu a vstoupil mezi cizí osoby v Thébách a ani mu nepřišlo na mysl, jak a jaké vztahy s nimi bude a může mít... Nezapomínal se tím, že by si na to měl odpovědět, ani *jak* by odpověděl a *zda* by odpověděl dobře nebo špatně... Vstoupil do Théb jako ten, kdo se domnívá, že mu do Thébanů něco je. Ale fakticky se stalo to, že **připustil, aby se Thébané domnívali, že jim je něco do něj.** Thébané rozhodli, co bude dělat, Thébané rozhodli, kým bude. Ožení se s Iokasté a bude jejím manželem, nastoupí na trůn a bude jejich vládcem. A Oidipús dovolil, aby o něm rozhodli, a rozhodnutím se podřídil.

Oidipús se **sám vzdal** toho, co mu bylo **věštbou odepřeno**: byl mu odepřen trůn - vzdal se Polybova, byla mu odepřena touha po matce - vzdal se Meropé; přijal však Láioův trůn a vzal si Iokasté; získával postranně, nečistě - za cenu „otcovraždy“, za cenu „smilstva“...

Smysl příběhu dovedl Oidipa na cizí trůn, thébský, když nemohl získat trůn vlastní, korintský: Oidipus stále chtěl být králem... zde se jím stal ale nepřímo, oklikou - chtěl získat plody, ale nebyl ochoten čelit svému osudu. Oidipovi nebyl souzen trůn v Thébách, byl mu lidsky souzen trůn v Korintu: Polybos mu jej měl předat, Meropé měla požehnat jeho nevěště... ale něco ve vztazích s rodiči nebylo v pořádku. A Oidipús řešil svůj osud oklikou: přivítal možnost pokusit se získat trůn, přitom tak lehce - Přivítal by zřejmě i každou jinou možnost, která by se mu snadno naskytla, která by se mu sama nabídla; a neuvažoval by o důsledcích - neboť cokoli jako by bylo lepší než nic, než neukotvenost, než bezvztahovost, v níž se ocitl, než osamělost.

Vláda v Thébách a Oidipova vztahovačnost

V Thébách vládl od Láiovy smrti Kreón, Iokastin bratr. A přestože Thébané chtěli původně vědět, proč Sfinx setrvává u Théb, a přestože Láios do věštírny nedošel, Kreón se do Delf nevypravil a začal vládnout v Thébách takových, jaké byly. Údajně až když Sfinx uchvátila i jeho syna, dal vyhlásit, že ten, kdo stát pohromy zbaví, se stane vládcem a manželem Iokasté (Kerényi, 1998). Avšak ani tehdy se hlouběji nezajímal o to, proč tam Sfinx je. Do Delf jede až mnohem později, když ho tam vyslal Oidipús - v době, kdy Théby zachvátil mor. Zdá se, že pokud Kreóntovi situace vyhovovala, její příčiny se ho nedotýkaly.

Naopak Oidipa jako by se osobně dotýkalo mnohé. Je znepokojený a vztahovačný - ta jeho vzteklost při pouhém náznaku, že by mohl být osočen - ... že by mohl být vinen, čímsi neznámým a v tom děsivým, vinen a proto donucen k ústupu - Bylo to poprvé v Korintu po zpochybňujícím výroku toho opilého hosta, podruhé při Láiově aroganci na cestě, a potřetí v Thébách při pátrání po Láiově vrahovi, když se objevily první stopy směřující k němu samému... Ta jeho z hloubi duše vzlínající vzteklost, vždy se stejným obsahem: „Někdo se mi pokouší zpřeházet můj svět; můj stav, můj klid -“ Oidipova vztahovačnost se vždy týkala narušení jeho celku a ústila v Oidipovu vědomou i nevědomou zkušenost, že to on musel celek opustit, aby ten zase byl celistvý -

Ano, jeho agresi vyvolává prožitek něčeho rozbitého, pokaženého, co je nutno spravit, čím je nutno se zabývat; prožitek neschopnosti oprostít se od toho, a proto prožitek nemožnosti vytvářet něco nového - Je taková agrese opakem Oidipovy separační úzkosti? Projevem jeho separační úzkosti? Nevědomou příčinou jeho zlostných výbuchů? „Zase tedy změna?! Ani toto tedy není domov?! Nechci nic nového, žádnou změnu: změna pro mne vždycky

znamenal ztrátu domova! Přiměla mne k cestě, k úniku, k útěku: nechci být tím, kdo je na cestě!“ Oidipova vzteklost vyjadřuje prostě: „Chci zůstat! Chci být někým, kdo má už konečně domov!“

Z Delf se Kreón vrátil s poselstvím: mor bude zažehnán, když bude vypátrán a vyhnán ten, kdo zabil krále Láia. Oidipús okamžitě cítí potřebu dopadením vraha chránit sebe jako Láiova nástupce. Podezírá věštce Teiresia, který ho označí za vraha, že je smluven s vládychtivým Kreóntem. Cítí se být nařčen a okamžitě napadá Kreónta, že ho chce z Théb vyštvať - Všichni Oidipovi vyčítají slova, která mu „přinesla jen zlost na jazyk“ (Sofoklés, 1996, s. 84); nepodezírá však Oidipús Kreónta právem, že se pokouší převzít vládu? Kreónta jako muže, který se sám hlásí k tomu, že pokoutní a skrytá moc je mu milejší než viditelné postavení spojené s odpovědností? „Cožpak někdo dá snad v sázku nejistý boj o vládu, když stejně dobře má ji bez boje? A jestliže mám v ruce otěže, co je mi po tom, kdo si říká vladař. (...) Být vládcem sám, tak bych musel dělat dost nepříjemných věcí. A ty myslíš, že je mi milejší ta tvoje hodnost, než totéž bez starostí?“ (Sofoklés, 1996, s.89)

Není ten mor - který bývá ve výkladu považován za obraz mravní zkázy - způsoben právě paralelní existencí oficiální moci Oidipovy a neoficiální moci Kreóntovy? A Oidipús vztekle reflektuje, jak tato rozštěpená moc podkopává jednotnost Théb, a jak jsou Kreóntovy cíle ve svých důsledcích neslučitelné s jeho vlastními cíli. Toto dvojí, „**rozštěpené**“ **usilování**, tento „mor“, **je i obrazem a odrazem Oidipova nitra**, odrazem rozpornosti provázející jeho usilování *per se* (viz motiv „dvojího“ trůnu): jak Oidipús není s to skoncovat se svou niternou rozporností, tak není s to zakročit proti Kreóntově způsobu uplatňování moci - a nezbývá mu než bezmocný vztek a zlost na věštce Teiresia, který mu říká: „Ty sám jsi kletba vlasti. Tys ten mor!“ (Sofoklés, 1996, s.83)

Pátrání po Láiově vrahovi vede k odhalením, která jsou pro Oidipa skutečně „osudová“: nevyhnul se ničemu z toho, čemu se vyhnout chtěl; nic z toho, co se pokoušel obejít, se obejít nedalo. První událostí Oidipova příběhu bylo samo jeho zrození do osudu, který byl dán věštbou. „Věštba“ apriorně determinovala vztah rodičů k němu, aniž jako dítě dostal možnost podílet se na utváření tohoto vztahu svými kvalitami a svou kreativitou; bylo o něm „rozhodnuto“ předem. V tomto smyslu **Láios a Iokasté jednali jako rodiče v teleologickém modu, kteří odmítli své dítě jako intencionální bytost**; mýtus to zobrazuje navýsost

krutým a explicitním způsobem. Strach z věštby byl strachem rodičů z vlastní neakceptovatelné představy o dítěti.

Iokasté byla špatná matka: kde byla, když měla být u dítěte? Nebránila své dítě? Vydala ho sama? Odvracela se, když ji hledalo svýma očima? Láios byl špatný otec: přikázal dítě pohodit... Chtělo se to dítě plazit zpět? Nechal dítěti probodnout kotníky, svázat nohy - počín, který nemusel znamenat: „Mně neunikneš, mně neujdeš, mně neunikne, mně neujde!“ (Růžička, 1994), jak bývá interpretován, nýbrž pravý opak: „Nelez ke mně! Nechci tě! Nevrať se! Neopovaž se vrátit! Zůstaň tam!“

Přirozeně jde o symbolický popis mezigeneračního boje; ze strany otce ovšem nutně marného - syn otce přežívá. A vůbec - proč se jeho otec tolik bál smrti z ruky syna? Protože měl na mysli zášť, svou vlastní zášť proti dítěti vyrůstajícímu v muže, který jej nahradí, když on sám bude starcem; zášť proti tomu, kdo jej „zabije“. Nebyl ochoten předat synovi svůj svět - chtěl mu ho vnutit včetně sebe jako neomezeného vládce. Nepochopil, že syn si bere svůj vlastní svět tak, že otci jeho svět ponechá: na hlubší symbolické úrovni totiž jde i o boj za mentální reprezentaci světa. Nedovolit dítěti prožívat vlastní zkušenost a přiřazovat k ní vlastní mentální reprezentaci, ale vnučovat mu svůj mentální obsah násilím, znamená vstřípit mu, že tento proces je vražedný, že přežít může jen jeden, že není možný dialog (v jehož výsledku si každý z účastníků ponechá na základě své vlastní zkušenosti svůj vlastní obsah). Znamená to nenaučit potomka bojovat za vlastní způsob vlády.

Motiv neschopnosti vést boj jako dialog je obsažen i v podobě moru jako obrazu rozštěpené, nejednotné moci v Thébách - a jako by sjednocení moci muselo opět proběhnout vražedným způsobem: kdo s koho, Kreón nebo Oidipús. A v tom je Oidipús „vinen“: **jako ten, kdo formálně vládcem je, fakticky ale nevládne**, kdo nevede dialog s neformálními, ale skutečnými složkami moci, veřejně na ně nepoukazuje a vědomě na ně nereaguje, **je Oidipús tím, kdo „zabil“ vládce Théb**. Po odhalení ohledně Láiovy smrti přechází moc v Thébách zcela do rukou Kreóna. Oidipús se nenaučil se „bojovat“, nezbylo mu než „vraždit“ nebo „být zavražděn“.

Vztah k Iokasté a Oidipovo oslepení

K mýtu o Oidipovi existuje mnoho pramenů, přitom se jednotlivé verze mírně či značně liší v některých prvcích (Kerényi, 1998). Základním pramenem - jak pro Freudův zájem o něj, tak pro kvalitu zpracování a dostupnost - se stalo Sofoklovo drama „Oidipús vladař“, resp. celá Sofoklova trilogie (Oidipús vladař, Oidipús na Kolónu, Antigona). Momentu Oidipova oslepení se přikládá zásadní význam přijetí viny a následného sebetrestání, oslepení je považováno za úhelné místo celého dramatu, je vykládáno jako osudové završení, ke kterému spěly všechny Oidipovy činy, a jako tragické řešení, ke kterému musí dojít Oidipús sám. S tímto výkladem nesouhlasím.

Přijímáme-li bezesporný význam momentu Oidipova sebeoslepení v jeho životním příběhu a v celém dramatu, jak to, že si neklademe otázku: **proč Sofoklés o scéně oslepení nechává mluvit sluhu?!** To se do postav nedokázal vžít, aby napsal dialog?! Původní postřeh analyzandky byl: „Scéna vyličená sluhou je, jako by Shakespeare v Othellovi nechal ráno říci komornou: »Pán v noci uškrtil paní -«“ Připadala Sofoklovi ta scéna příliš hrozná, než aby jí diváci mohli být svědky? Nezdá se, že by jeho přístup byl nutně ovlivněn inscenačními pravidly starořeckého dramatu ve své době (Stehlíková, 1996). Ale i pokud by drastičnost scény byla důvodem jejího přímého nezobrazení, stále je zapotřebí se nad tímto momentem pozastavit a tu otázku si položit - Iokasté se oběsila, ale Oidipús *přežil*: proč ho Sofoklés „nenechal“, aby tu scénu popsal Oidipús sám? ... protože **Oidipús by ji popsal jinak**.

Ve chvíli, kdy si uvědomil a propojil všechna fakta, nebyl Oidipus zděšen tím, že jeho matka je jeho milenkou; **Oidipús byl zděšen tím, že jeho milenka je jeho matkou** - matkou, kterou postrádal, matkou, kterou chtěl chránit před osudem, před sebou samým; matkou, kterou tolik toužil vidět... Byl zděšen matčíným chováním, rozhořčen její zradou, vztekly svou bolestí - Iokasté „(...) běžela do ložnice. Rvala si oběma rukama vlasy. Jen tam vešla, zabouchla na závoru.“ (Sofoklés, 1996, s.107) Oidipús „řval, řádil, meč chtěl, hledal ženu - ne, prý ženu ne, prý lůno mateřské své a svých dětí.“ (Sofoklés, 1996, s.107)

Toužil vidět svou matku, ale neviděl ji; celou tu dlouhou dobu v Thébách ji neviděl... „Jakoby dostal náhle vnuknutí, Oidipús s křikem skočil ke dveřím a vyrazil je z čepů... Vpadl tam... (...) - a v tom (...) jí strhl zlaté spony se šatů“ (Sofoklés, 1996, s.107)

To způsobilo, že šaty sklouzly - a Iokasté stála ve své nahotě, tak jako už tolikrát: před Oidipem-manželem... Ale on nevnímá její tělo jako tělo milenky; teď vnímá matku, která se

nechala pozorovat až při smyslné rozkoši, kterou jí její dítě způsobovalo... **Matku bylo možné vidět pouze tehdy, kdy dítě poskytovalo rozkoš jí...** Tehdy si Oidipús poprvé vbodl spony do očí: „Jak jsem trávil život v tvých požiticích, a jak teď křičím: Matko, nevidím tě! Kde jsi byla, kde jsi, když tolik trpím !?“

Oidipús se necítil vinen - cítil se být zneužitý, ponížený... Ne, Oidipús necítil vinu, to by se v trýzni zabil: on cítil svůj vztek a hněv, svou dlouholetou bolest: „Vždyť i já jsem lidskou bytostí! I dítě je člověkem! ... ten „čtvernožec“ je nejslabší - A potřebuje matku! Chce matku - Matku: ne milenku! Matku, která by ho dokázala milovat...“ „Tak nařikal a zas a zas a zas se bodal pod víčka.“ (Sofoklés, 1996, s.107)

Oidipús se potřeboval „dovolat“; potřeboval **ukázat, jaké to je: nevidět matku** - Jak bolestné, jak syrové - Chtěl, aby Iokasté viděla jeho muka: aby je konečně viděla - ta, která byla schopna nevidět své dítě po narození, nevidět je po celou dobu svého manželství s ním, neschopna prohlédnout navzdory jeho podobě s Láiem; ta, která viděla jen sebe a svou rozkoš, a Oidipa-muže... který se ale právě teď znovu a znovu a urputně zraňuje: „Podívej se, matko, jak trpím - Jaké je to utrpení: nikdy tě už nevidět!... Tenkrát jsi snad odvrátila zrak, když jsem plakal, ale teď se dívej! Tenkrát mi z očí tekly slzy, ale teď je to krev! - Neodvracej se! Nesneseš pohled na krev? A tenkrát jsi jej snesla?! Pohled na krev mých zkrvavených nohou, když jsem za tebou chtěl lézt zpět...?“ „Krvavé zornice mu tekly po tvářích - a nebyly to kapky, ale přival, celý proud zčernalé krve.“ (Sofoklés, 1996, s.107)

Také Iokasté se znovu ocitá ve své ranější situaci... Iokasté se dívá... a tentokrát poprvé vidí Oidipa-dítě, trýzněné, zmučené - A Iokasté ten pohled na ně nesnese; oběsí se - Jde to rychle; je *zatížena*... zatížena vinou. Oidipús vinu necítil, to by se i on zabil; cítil, že provinění je na straně Iokasté, že ona se chovala incestně, když ke své rozkoši zneužívala své dítě - a cítil velkou bolest, že matkou nebyl milován jako dítě... Rozhodně se Oidipús cítil být vinen méně, než se cítila být vinna Iokasté - neboť ona sama na sobě vykonala tvrdší rozsudek, než sám na sobě vykonal Oidipús: Iokasté si vzala **život**, Oidipús si vzal **smysl**. - Ale **vzal smysl** svému dalšímu **životu**. Jeho **život ztratil smysl**.

Svym oslepením Oidipús neměl v úmyslu symbolickou kastraci - kdy a proč by se tragický muž symbolicky kastroval? Tehdy a proto, aby vyjádřil svou „reálnou kastraci“, tedy svou

neschopnost dosažení erekce nebo prožití orgasmu nebo uspokojení a oplodnění ženy; a to nebyl Oidipův případ - jeho manželství bylo normální a vzešly z něj čtyři děti. Také se můžeme ptát, proč by Oidipús jako mytická postava měl jednat takto komplikovaně symbolicky a ne přímo? Měli snad vypravěči starých řeckých mýtů i Sofoklés se svými dramaty plnými sebevrahů důvod být právě na tomto místě útlocitnější než třeba František Hrubín v „Oldřichovi a Boženě“?

Oidipús se oslepil, aby matka viděla jeho trýzeň dítěte, aby na ni zareagovala, a ona na ni zareagovat nedokázala: odvrátila se... definitivně. Vyhnul se Sofoklés Oidipově interpretaci scény oslepení, protože takto se vztahovat k matce bylo tabu? Fromm (1999) uvádí Bachofenovu interpretaci matriarchálního náboženství, kde existuje jen jedna posvátná vazba: matky a dítěte; *posvátnost matky*. - Nebylo tedy možné, aby Oidipús vytýkal matce přímo a otevřeně její ne-vztah k dítěti? Proto Sofoklés neuvádí tu scénu? Z Frommova pojetí Sofokla jako obhájce matriarchální společnosti a mateřských božstev lze o takovém důvodu uvažovat.

Oidipús se oslepil, aby už neviděl nic, co by mohl začít považovat za domov; je přesvědčený o tom, že by se to zase rozpadlo... „Já sám pak moh' už jenom zrak svým očím odervat - Co s ním, když v celém světě víc už nevidím nikdy nic, nic, co bych viděl rád?“ (Sofoklés, 1996, s.109) Oslepený Oidipús však posléze poznává své dcery podle pláče - dokázal jako „dobrý otec“ procítit to, co Iokasté nedokázala: svou lásku k nim *jako k dětem* - a prosí je, aby ho vzaly za ruce: „... za ruce svého **bratra**, za ruce, jež jasné oči otce vašeho zbavily světla - jak teď vidíte.“ (Sofoklés, 1996, s.112) **Sdílí se s dětmi v bytí bez matky**; přitom v postavení **otce**, který byl sám bytostně zasažen tragicky bolestným prožitkem **dítěte**, které nevidí rodiče, který by ho viděl; **sdílí se s nimi v nesmírné bolesti dítěte, které vidí, že ho rodič nevidí** -

Dovršila se tragika celé trojice „matka - otec - dítě“. Iokasté a Láios mrtvi, Oidipús vyhnancem. Ale byla to skutečně tragika daná věštbou bohů? Nevedlo k tragice spíš jednání lidí? Oidipova tragédie spočívá v tom, že Iokasté stále považoval za svou matku, ač jeho „dobrou matkou“ nikdy nebyla. Iokasté byla jeho ženou a milenkou, a ani na tom už nemohl zůstat: na tom, co bylo, a v čem se jako vědoucí rozhodl nepokračovat. Toto **rozhodnutí nepokračovat** z něj snímá vinu, pokud vůbec ještě někomu Oidipús nějak vinen připadá... Jeho zoufalé: „Už **jaktěživ** nic nechci vidět!“ (Sofoklés, 1996, s.110; zdůr. K.T.) -

neznamená to vlastně: „Tolik chci žít, ale nevím jak?!“ Prohlédl minulost a přítomnost, ale zrak si neuchoval pro budoucnost - neunesl situaci, v níž se cítil být bez matky; nenahlédl, že jeho „dobrou matkou“ by mohla být Meropé... Nenaučil se „milovat“, nezbylo mu než „smilnit“ nebo „být ke smilstvu zneužit“.

ALEXANDRA VE TŘETÍM ROCE PSYCHOANALÝZY

Alexandra je svobodná matka, vysokoškolsky vzdělaná v oboru společenských věd. Inteligentní, racionální a přemýšlivá, má vztah k hudbě a literatuře. Hezká, ale vzhledově neatraktivní, má velmi krátké vlasy, obléká se se smyslem pro účelnost a spíše mužsky. Její psychoanalýza začala v době, kdy jí bylo kolem třicetipětilet. K tomu, aby vyhledala psychoterapeutickou pomoc, ji přimělo to, že stále intenzivněji pociťovala a prožívala neschopnost vztahovat se ke svému (tehdy asi pětiletému) synovi. Začala registrovat své stále častější verbální agrese vůči němu, a byla si u nich vědoma jak toho, že jsou nespravedlivé, tak i toho, že je nedokáže kontrolovat. Zároveň jí připadalo, že on není hlavním důvodem jejího neadekvátního hněvu. Nikdy předtím nebyla tak vzteklá a teď jí vadilo, že se tak vůbec chová. Nikdy předtím v ní nic nedokázalo vyvolat takovou zlost, jako teď některé synovo jednání a projevy.

Neplánované - ale ze své strany chtěné - mateřství si Alexandra vybojovala proti intenzivnímu nátlaku matky i partnera, aby podstoupila interrupci. V podstatě to pro ni bylo první opravdu samostatné rozhodnutí - poprvé dokázala nadřadit své vlastní důležité přání nad úmysl druhých; její rozhodnutí však vedlo k rozchodu s partnerem i s rodiči. Matka ji na začátku těhotenství (rodiče žijí v jiném městě) radikálně vykávala slovy: „Dokud nejsi vdaná, tak sem nejezdí - my jsme slušná rodina.“; otec k tomu nic neřekl. Partner zastavil rozvodové řízení a vrátil se k manželce. Těhotenství prožila Alexandra ve velkém smutku z toho, že není nikdo, kdo by spolu s ní měl z očekávaného dítěte radost. Fyzicky snášela těhotenství velmi dobře, zkušenost porodu pro ni byla příjemná a o porodu mluvila jako o námáhavém, nevnímala jej vůbec jako něco bolestného. Při péči o novorozence se cítila být do určité míry vnitřně bezradná; s touto bezradností se vyrovnávala prakticky - pravidelností a důsledností úkonů. Z hlediska blízkých vztahů byla naprosto osamělá; realisticky však hodnotila, že kdyby jí měl někdo právo do péče o syna zasahovat, prožívala by to mnohem hůř.

„To dítě je v tomhle světě můj jediný spojenec...“, byl její základní životní postoj, prociťovaný ovšem s psychickou bolestí, neboť přivedení dítěte na svět bylo zapláceno bytostnou ztrátou pro ni důležitých osob a rozpadem vztahů, které do té doby považovala za zásadní a trvalé. Otec, zesláblý po mozkové příhodě, je zcela pod vlivem matky, i když osobně má dceřino dítě upřímně rád, a dokud mu to zdraví dovolovalo, často za nimi dojížděl, vždycky sám. Až po rekonvalescenci jej začala doprovázet matka. Při těchto návštěvách Alexandru i nadále napadala pro nemanželský původ dítěte; ve městě, kde rodiče žijí, nikomu o svém vnučeti neřekla.

Po mateřské dovolené nastoupila Alexandra do zaměstnání, pracovala dva roky, ale těsně před příchodem do analýzy práci na rok přerušila, než půjde syn do školy; důvodem bylo i to, že výsledky práce jí přestaly přinášet uspokojení. Posléze zůstala doma se synem celkem pět let. Bývalý partner s nimi byl v občasném kontaktu, to pak většinou šli společně s dítětem na oběd; jeho argument byl, že když platí alimenty, má právo dítě vidět. Alexandra mívala

pocit, že syna i sebe „prodává“ a bylo pro ni psychicky náročné tyto schůzky nést, i když formálně probíhaly klidně. Po příchodu domů však obvykle následoval konflikt se synem.

Celkově vytvořila matka i bývalý partner kolem Alexandry atmosféru, že k nastalému rozpadu vztahů došlo výhradně její vinou, že nepodstoupením interrupce všem zkomplikovala život. Cítila se zavržená, naprosto osamělá, a pod velkým tlakem vinu odčinit, bytostně však odmítala připustit, že by měla považovat narození dítěte za provinění. V představě, že musí syna chránit před skutečným stavem (a podvědomě také ve snaze nemuset se konfrontovat s vlastním podílem na tomto stavu), mu vztahy spíše idealizovala a omezené kontakty s otcem odůvodňovala jeho pracovní vyčerpáním, u prarodičů jejich vysokým věkem.

V průběhu analýzy se ukázalo, že problematika prožívání mateřství a vztahu dcery s matkou je spojena jednak s nedostatečnou sexuální identifikací pacientky s vlastní ženskou rolí (tuto identifikaci se podařilo významně a uspokojivě posílit), jednak se specifickou raně dětskou událostí: v případě Alexandry to byl její vzhled při narození - vybavila si matčino vyprávění, podle kterého byla jako novorozeně „škaredá jako opička“, protože měla velké množství tmavých vlásků, které vyrůstaly i na horních partiích obličejové části. Z dalších asociací matčiných postojů vůči Alexandře bylo zřejmé, že než se její dětský vzhled upravil, vztahovala se k ní matka s odporem (při kojení, při hygieně) a pravděpodobně s minimem jakýchkoli kontaktů.

Tento odpor nebyla schopna zpracovat ani později, nikdy svou dceru nedokázala spontánně přijmout, překrývala své postoje přetvářkou, a podmiňovala svou přichylnost splněním stále dalších požadavků, které nabývaly i té formy, že by dcera měla sama vědět, co by matku uspokojilo. Matka Alexandry vždy věnovala víc přízně a pozornosti jejímu bratrovi, který byl o tři roky starší; ve věku dvaceti let se během studia na vysoké škole utopil. Alexandra se neustále snažila lásku a uznání matky získat, a proto se jí nedařilo dospěle se od ní odpoutat; současně si ale osvojila postoj „neupozorňovat na sebe“ a „nedávat o sobě nic osobního vědět“, protože matčina kontrolující pozornost ji znejistvovala a obtěžovala. Příčiny matčiny odtažitosti nacházela v sobě a ve své nedostatečnosti, přestože např. profesně byla velmi úspěšná. Ve všech důležitých oblastech (vzhled, intelekt, schopnosti) se výrazně podceňovala a cenzurovala své aspirace (partnerské vztahy). Očekávané situace, které by mohly být konfrontační, ji naplňovaly úzkostí a předem se cítila jako ten, kdo je povinen ustoupit a dát druhému přednost.

Událost, která byla během třetího roku analyzována, byla následující: teprve po devíti letech matka nic nenamítala ohledně návštěvy v bydlišti rodičů. Návštěvy se už dva roky dožadoval Alexandřin syn, aby viděl město, kde se ona narodila. Alexandra se po třech letech psychoanalýzy cítila mnohem vyrovnanější než dřív, tak matku telefonicky kontaktovala, aby jí dala vědět, že v určitém týdnu budou ve městě; bylo pro ni překvapivé, že je matka pozvala, ať přijdou i k nim. Pobyt proběhl poměrně klidně, proto se pacientka rozhodla navštívit rodiče opět po několika měsících při příležitosti narozenin otce a matčina svátku. Matka nejprve odmítla, že ona musí navštívit a upravit hroby (nejbližší víkend byly Dušičky), posléze souhlasila. To, že ji matka srovnává s mrtvými a že by jim dala přednost,

Alexandru silně rozrušilo. „Ale já jsem ještě živá!“, formulovala to později, když o tom v hodině mluvila.

Matčín postoj prožila paralelelně se související situací z analýzy - v uvažovaných dnech návštěvy bylo školní volno, a analytička se o něm zmínila dřív než pacientka: zeptala se, zda se synem někam pojede, nebo zda přijde jako obvykle. Do tohoto momentu Alexandra mluvila o cestě jen vágně, dotaz analytičky však považovala za její přání, aby nepřišla, a za její popud, aby návštěvu rodičů uskutečnili. Zajistila hotel a zatelefonovala matce, že přijedou - a dostalo se jí uvedené reakce. Souběh obou situací pojala tak, že ji analytička posílá zpět, že ji matce vrací, cítila se být k něčemu proti své vůli nucena, a agovala své pocity tím, že z další hodiny odešla předčasně: „Nejsem vaše dítě natolik, abyste se musela starat, co budu dělat o prázdninách!“ Tato excitace před odjezdem očividně přispěla k Alexandřinu aktuálnímu vyladění na kritičtější vnímání a hodnocení matčíných projevů i na to, co ona sama je ochotna projevít.

Při návštěvě matka přijala dárky, nabídla pohoštění; na druhý den však dceři „obřadně“ (dítě bylo posláno do jiného pokoje, naopak otec byl přivolán; rodiče seděli, dcera ne - v místnosti nebyla další židle) a nesmiřitelně vytkla, že ji návštěva obtěžuje a přípravy unavují, ovšem kdyby byla vdaná, ať jezdí třeba každý týden. Obdobně rozporně a nepřátelsky mluvila o dítěti, i o dalších záležitostech. Otec se k tomu nevyjadřoval. Alexandra, pro kterou byl matčín monolog nesmírně mučivý, protože v mezidobí začala věřit, že se vztah s matkou upravuje k lepšímu, zoufale řekla: „...jsem vaše jediné dítě... mohli byste ke mně být alespoň trochu vlídnější...“ Matka zareagovala: „Dobře, že to připomínáš - mysleli jsme, když se mu to stalo, že *nám ho nahradíš*, a ty zatím -“ Alexandru ohromilo, jak absurdní to je požadavek: nejen jako by neměla právo žít svůj život, ale jako by měla žít život svého bratra, a přitom ho žít jako by podle toho, jak si jeho život představovali rodiče...

Byla ohromená tím, kolik zloby se na ni vyhnulo, a kolik přetvářky z matčiny strany se skrývalo v atmosféře letní návštěvy, a rozhodla se odejít - s pocitem velké bolesti, kterou matka způsobuje jí (vždyť přijela, aby matku potěšila), i kterou ona sama způsobí otci (když odejde a odvede i vnoučka), ale snad poprvé vnímala, že matka je k ní nespravedlivá, a otec že je odevzdaný a nezastane se jí. Cítila, že setrvat v tomto nekompromisním a bezvýhodném prostředí už nemůže; nechala matku domluvit, zavolala syna a odešli. Syn situaci nechápal, a protože se těšil na slíbený oběd, projevoval nad odchodem velkou nelibost a vynucoval si návrat. Alexandra v této situaci dokázala neobrátit svoje negativní pocity proti

němu: dala průchod své bolesti a rozplakala se. Nečekaně jí podal svůj kapesník; a ona mu vysvětlila celou situaci, už bez všech idealizací.

Alexandřin oidipický příběh

Zpracování tohoto klíčového zážitku bylo v analýze pro Alexandru hned od počátku spojeno s mýtem o Oidipovi - nedlouho po návratu od rodičů sice v podstatě náhodně vyslechla rozhlasovou četbu eseje na oidipské téma (Přidal, 2000), okamžitě ji však upoutal motiv Oidipovy viny, a vášnivě polemizovala s pojetím, které za nevědomě způsobené rozpory ve vztahu dítěte a rodičů přisuzuje odpovědnost a vinu dítěti. Hledání argumentů v Oidipův prospěch se pro ni stalo formou vlastní obhajoby. Postupně bylo možné využít motivů Oidipova příběhu k tomu, aby pochopila související pasáže svého vlastního příběhu a aby využila tohoto pochopení ke svému vlastnímu psychickému růstu.

Opět si můžeme položit otázku: **Kdy začal Alexandřin „oidipický příběh“ pro Alexandru?** Ve velmi podobném momentu jako pro Oidipa, který v situaci, kdy je upozorněn, že něco ve vztahu s rodiči není v pořádku, odchází z Korintu a vzdává se korintského trůnu, aby posléze nastoupil na trůn v Thébách. Pro Alexandru to byl moment její rané dospělosti, kdy odešla studovat na vysokou školu do Prahy obor, který si přáli (jí vybrali) rodiče, i když jí osobně byl poměrně cizí, a neusilovala o možnost studovat pro ni zajímavý obor v místě bydliště, se kterým rodiče nesouhlasili. Důvodem jejího komplexního rozhodnutí byla jednoznačná nechuť být s rodiči, a její zkušenost, že být samostatná, oddělit se od nich, je možné jen fyzickým odchodem.

Tato nechuť s nimi být ji upozornila na to, že něco ve vztahu s rodiči není v pořádku. Uvědomila si tehdy i to, že nebojuje za svou představu o náplni svého dalšího života, a že vlastní představu své budoucnosti nemiluje natolik, aby jí stálo za to podstupovat kvůli ní nějaký konflikt, že se jí vzdává, aby konflikt nemusela podstupovat... Uvědomila si, že volí cestu oklikou... Po ukončení studia se mohla vrátit - otec jí svými kontakty zajistil výhodné zaměstnání, matka si přála, aby dál společně bydleli -, Alexandra však neměla chuť „převzít trůn v Korintu“; představa takového obnoveného propojení s rodiči ji deptala. Do místa bydliště se nevrátila. Přijala „trůn v Thébách“ - zaměstnání v oboru, který vystudovala: byla úspěšná, ale „panování“ ji netěšilo, ten „stát“ jí byl cizí.

Obdobně problematicky se Alexandra cítila v partnerských vztazích; jen velmi obtížně si vybavovala, co ji kdy v nějakém vztahu s mužem opravdu těšilo, co nebylo poznamenáno nejistotou a úzkostí nebo výhradami a nervozitou. Zájem o svou osobu vnímala jako snahu partnera podřídit si ji, prostor vztahu pro ni byl prostorem, ve kterém ztrácí svobodu; pokud ona sama měla o někoho zájem, stejně si nedokázala představit, že by mohla být zajímavá ona pro něj, a nedokázala věřit, že by ji mohl mít prostě rád. Když během studia na gymnáziu začala Alexandra několik vztahů; matka je systematicky rozbíjela. Většinou to bylo zesměšňováním partnera a dceřiných projevů zamilovanosti nebo jiným psychickým nátlakem, po kterém se Alexandra přestala ve vztahu cítit dobře a ukončila jej.

Manželství rodičů bylo formálně velmi spořádané a vytvářelo dojem nekonfliktní stability, ale pro Alexandru nebylo vzorem rovnoprávného a rovnovážného vztahu. Vnímala v něm formálnost a zastírání, skrývání, nerovnovážnost a nelásku, a v důsledku této své zkušenosti dokázala později takové skutečnosti ve vztazích citlivě identifikovat a reagovat na ně. Přála si mít rovnovážný a láskyplný vztah, cítila svůj potenciál ho vytvářet, ale jako vhodný partner jí připadal někdo, koho vnímala jako nešťastného v jeho stávajícím vztahu a kdo by v novém vztahu s ní mohl být šťastnější. Teprve v psychoanalýze těmto svým postojům porozuměla a pochopila svůj vztah k „Thébanům“: že se domnívala, že jí do nich něco je. Jako by pro ni bylo povinností starat se o jejich blaho.

Přestože předtím intuitivně cítila, že muž, který s ní chce žít, by se měl nejprve rozvést, ukončit tak svůj neuspokojivý vztah a pak teprve usilovat o vytvoření nového partnerského vztahu s ní, nedokázala na tom prakticky trvat. To, že jí dával najevo, jak o ni stojí, jí připadalo jako něco, co se neodmítá, s čím se nemůže „opovážit“ polemizovat a dávat najevo svou „nechuť“ vůči okolnostem. Její argumentace byla „osudová“: když ho odmítnu, nebudu mít nikoho - „Co bylo Oidipovi do Thébanů?“, uvažovala Alexandra v hodině: „... leda že by nesnesl, jak Sfínx hubí jejich budoucnost... - i když jemu to mohlo být jedno: nebyla to jeho budoucnost. Mohl klidně projít kolem. - ... ale kdyby naznal, že *nic*, zůstal by sám... Naznal by, že je *sám* - Pořád je lépe patřit k Thébanům, než být sám...“

I porážky a prohry jsou součástí života, a terapeut nevstupuje do terapeutického vztahu s pacientem proto, aby jej před životem chránil, naopak proto, aby dokázal v pacientovi posílit mechanismy, které mu umožní životní prohry přijmout a snést. Alexandra postupně přijala, že k bytostnému a pravdivému prožitku sebe sama jí může více prospět neúspěch záměru, který pociťuje jako svůj vlastní, než úspěch při usilování, které prožívá jako někým

jí vnucené zvnějšku. Pochopila, že její „opuštění trůnu v Thébách“ a odchod na mateřskou dovolenou byla volba vlastní cesty („darwinovská volba“, jak to sama vyjádřila), na kterou měla a má plné právo. Vždyť co by pro ni tehdy mohlo být snazší, než podstoupit interrupci, a uchovat vztahy, na kterých jí tehdy záleželo. Alexandra by se znovu vzdala „své vlastní budoucnosti“ - ale změnily by se proto původní a odvozené postoje rodičů a partnera k ní? Nezměnily, pouze by zůstaly skryty. Vlastní cesta jí koneckonců přivedla i do psychoanalytické terapie, kde se jí podařilo vnímat svůj život jako „království“ a postupně se začít ujímat vlády nad ním.

Kdyby analytička odmítla způsob, jakým Alexandra použila oidipské téma ve své konkrétní situaci, kdyby poukazovala na „klasický“ výklad oidipského komplexu a kdyby „akademicky“ trvala na smyslu jeho původní interpretace, zůstala by nevyužita možnost, jak Alexandře pomoci formou, která - tak, jak to má být - vyhovovala především jí. Společně jsme paralelně konfrontovaly Alexandřin příběh a pocity se schématem mýtu o Oidipovi, a tímto postupem se podařilo najít překvapivé souvislosti a motivy. Analytička svým otevřeným přístupem získala možnost připomenout si, jak fascinující je prostor lidské duše; a že stále existují příležitosti, jak nově nahlédnout to, co často při běžné práci už působí známě a snadno zařaditelně.

Alexandra v psychoanalýze postupně „odhalovala pravdu o sobě“; situace v bytě rodičů byla extrémním příkladem. Odhalením toho, že matka ji nemiluje mateřskou láskou a že ji samu milovat nenaučila; odhalením toho, že otec nebojuje a že ani ji bojovat nenaučil; prožitkem velké bolesti dítěte, které odhalilo, že matka je nevidí a chce od něj jen své potěšení, že otec nevidí konflikt a dítěte se nezastane... Tato odhalení a Alexandřin odchod jako deklaráce nesouhlasu s postoji rodičů, jako neochota se na dané vztahové konstelaci s nimi dál podílet, jako její **rozhodnutí nepokračovat**; to všechno přineslo Alexandře úlevu, ale nezbavilo ji to trápení, že její rodinné vztahy nejsou v pořádku. Ale dokázala už své trápení přijmout, snášet, a postupně je odžívat.

Svůj souhrnný prožitek popsala Alexandra takto: „Také já jsem o vás pochybovala a odešla jsem; také já snad usmrcuji svého otce odchodem od něj; také já jsem odmítla být nástrojem rozkoše své matce - za kterou jsem přijela a neviděla jsem ji: jen jsem viděla, jak ona není ochotna vidět mne... Také já jsem odešla s velkou bolestí... *Ale já jsem se nepřipravila o zrak, a vidím, že se mám kam vrátit* - ... mohu jít dál, i když to všechno vyšlo najevo... Být doprovázena dítětem, které je hodnotné - ... jako Oidipa doprovázela Antigona, nejkvalitnější

z jeho dětí.“ To bylo pro Alexandru pozitivním důsledkem rozchodu s rodiči: když mohla přestat s psychicky náročným udržováním falešné představy o prarodičích, mohla bezprostředněji přijmout svého syna a její vztah k němu se výrazně zlepšil.

Dřívějším načasováním návštěvy rodičů by dopad celé situace na Alexandru mohl být devastující, ale je evidentní, že byt' se cítila být „postrčená“, aby návštěvu uskutečnila, vnitřně se odhodlala ke konfrontaci s matkou až poté, co její vědomí sebe samé bylo po třech letech psychoanalýzy posíleno. Zmíněným souvisejícím odchodem z hodiny Alexandra agovala svou připravenost odejít od „špatné matky“ (jakou jí analytička v tu chvíli v přenosu připadala být), ale později v době reálné návštěvy u matky v sobě již dokázala udržet kontinuitu terapeutického vztahu se svou „dobrou matkou“. Nahlédnutí a přerušování vztahu s biologickou matkou ji nevrhlo do temnoty „bezvztahovosti“. V dalším vývoji bylo ovšem zapotřebí existenci „internalizované matky“ budované na základě zásadní jinakosti analytičky od biologické matky i nadále posilovat, neboť moment ztráty matky a zážitek „bytí bez matky“ se příležitostně a velmi bolestně vracel.

„BYTÍ BEZ MATKY“

Následující zhruba dva roky Alexandřiny psychoanalýzy byly obtížné. Náročnost toho období byla dána nejen několika prožitky regrese, ve kterých byla Alexandra konfrontována s různými aspekty své „vyloučenosti“, ale i konfrontačními prožitky běžné reality terapeutického vztahu, ve kterém si po odchodu od matky začala budovat přenosovou strukturu založenou na očekávané podobnosti analytičky s Meropé jako „dobrou matkou“. Alexandra se těžko konfrontovala s požadavky reality, pokud na ni byly kladeny necitlivě, bezohledně, manipulativně nebo direktivně; bohužel k tomu v té době ze strany analytičky několikrát došlo.

Nejvýraznějším zásahem do terapie byla - i pro analytičku do určité míry vynucená - změna pracoviště, se kterou se sama musela jak vnitřně, tak prakticky vyrovnávat. Alexandra se od ní o připravovanou změnu dozvěděla bez dostatečného předstihu, navíc v nevhodné situaci. Pokoušela se s analytičkou sdílet svou dosud neucelenou představu o budoucnosti, která byla založena na Alexandřině znovunacházené odvaze začít něco nového a jiného, a umožněna tím, že její syn byl samostatnější a jejich vztah vyrovnanější. Analytička, pro kterou byla představa nového aktuálně spojena s obtěžujícími starostmi, částečně také nevědomě popuzená Alexandřiným postojem, že změna nesená úmyslem, vůlí a úsilím je snadná,

zareagovala: „Něco je nadšení, ale pak je také ta realita: kdyby vám bylo dvacet, pak byste třeba ještě mohla studovat dál.“

Alexandra zůstala zaražená; zranilo ji to, i pobouřilo: „Vy jste mi dala najevo, že je mi předem uzavřeno to, co si sama najdu! - Že je mi vlastně odepřeno to království: »Ty, cizince, se neucházej o náš trůn! Odejdi odtud! Co je ti do Thébanů?« ... ano, co je mi do Thébanů?! - *Nic. Nic mi do nich není* -“, dodala sžíravě. „Vládněte si tam sami, vy Thébané: kteří jste už jednoho připravili o život.“ - Na začátku následující hodiny analytička řekla pouze mezi dveřmi, že s ní nechce mluvit; a že přijde, až k tomu, co se stalo, zaujme stanovisko. Analytička reagovala, že příští měsíc už bude na novém pracovišti, a Alexandra odešla rozrušená ještě touto záležitostí.

Přišla po čtrnácti dnech a několik hodin byla zoufalá. „... připadá mi, že to, v čem jsem byla *obsažena*, mne teď jen *obklopuje*... že je to na cáry... --- je to jako obraz potratu... Ve chvíli, kdy si dítě potřebovalo brát z matky víc, než nač ona byla stavěná, matka to dítě upustila - ... a jako bych teď potřebovala být v „inkubátoru“: v čistém, teplém, klidném prostředí... Nevím, jak předčasně jsem byla „vyvržena“, jak dlouho bude trvat můj pobyt v něm... Pak snad bude možné se k matce vrátit - ... když to přežiju.“ Obě jsme si uvědomovaly, že souběh této skutečnosti a změny pracoviště Alexandru drasticky vystavil ztrátě mateřského prostoru, který zatím neměla dostatečně vybudovaný jako svou mentální reprezentaci a jako vjem mentálního prostoru v mysli analytičky. Obě jsme se snažily obnovit přetrženou vazbu a zachovat kontinuitu od minulosti k budoucnosti. Alexandra v mysli mapovala svůj celkový prostor až k jeho okraji: „Ale mně bude čtyřicet a taky chci žít! - Vy jste se nezeptala: »Dovedete si představit, že neuspějete?«! - Samozřejmě že si to dovedu představit! ... ale vy jste řekla: »Jste stará, toho cíle nedosáhnete.« - ... Já nejsem povinna žít tak, jak se mi nelíbí - Já se mohu kdykoli oběsit - ... Tedy ne že by se mi chtělo... ale je to legitimní možnost.“

Alexandra ztratila pocit, že může důvěřovat; pocit, který v sobě tak obtížně nacházela: „... řekla jste, že v mém životě bylo hodně situací, kdy jsem byla odmítána, a teď se ke mně stavíte v podstatě stejně. Mne to odmítání nepřekvapuje, ale překvapuje mne *od vás* - kdo jste, abyste posuzovala mé životní perspektivy?! ... jako bych nemohla mít žádnou naději... Jsem tím tak zraněná, cítím to odcizení a otažitost...“ Chtěla z psychoanalýzy odejít; s tím, že změna pracoviště je k tomu dobrou příležitostí, že jinam už nepůjde, ale také tomu vnitřnímu tlaku vzdorovala: „Já nebudu podporovat panoptikum, jak pacient se pohádá

s analytikem a odejde k jinému, kde si stěžuje, a jeho předchozí analytik zase přijme třeba nějakého pacienta, který odešel od jiného analytika... *Tady to musíme spravit!*“

Výrok o potřebě nápravy, o možnosti nápravy a o zodpovědnosti znamenal, že Alexandra v tomto ohledu dosáhla velkého pokroku. Také si ovšem racionalizovala, proč zůstává - obdobně jako předtím snášela vztah se svou matkou, jen aby se vyhnula konfliktu s ní; tak jako předtím setrvala v partnerském vztahu, jen aby nebyla sama. Tehdy pro nás ta podobnost ještě nebyla patrná. Tehdy jsme především vnímaly to pozitivní, co se podařilo udržet: kontinuitu terapie, dobrý vztah Alexandry se synem, její posílenou ženskou identitu (mj. začala nosit vlasy k ramenům a těšilo ji elegantně se oblékat). Polevily jsme v pozornosti tam, kde předivo vztahu zůstalo nezacelené, a ani jsme ta místa dostatečně neidentifikovaly.

Přechod na nové pracoviště nesla Alexandra velmi těžce. Nezávisle je znala a z minulosti měla k jeho prostorám i k okolí budovy vyhraněně negativní vztah. Systematicky začala přicházet na analytická sezení pozdě, jako by tím analytičce oplácela „*pozdě*“, které jí ona dala najevo svým nešetrným výrokem o jejím věku. Přestala se v analytickém vztahu cítit v bezpečí a sezení byla hodně nevyrovnaná. Na jednom pólu byly Alexandřiny sebezáchovné útky do zlehčování a vtipkování, na druhém pólu prožitky smutku, osamělosti, nesdílitelnosti. Hodiny byly naplněny jejími zoufalými sarkasmy: vyprávěla historku z Brehmova „Života zvířat“ o jednom druhu kraba, který nad sebou nosí ve speciálním páru klepet různé jiné malé živočichy nebo předměty jako štít, a když je napaden, upustí je: „... a zatímco se nepřítel jimi ještě zabývá, on sám už prchá pryč -“

V průběhu čtvrtého roku prožila Alexandra hlubokou regresi, která se ukázala být jejím zlomovým prožitkem, který významně formoval i další vývoj terapie. Regrese byla hluboká a dlouhá, Alexandra celou dobu mlčela. Byla naprosto bez pohybu, s minimální mimikou; tiskla rty mezi zuby a zpod zavřených víček jí tekly slzy. Bylo téměř nemožné porozumět jejímu obsahu a nesmírně náročné čelit následujícímu Alexandřinu zoufalství z toho, že během regrese nebyla s analytičkou v kontaktu.

Na sezení přišla Alexandra pozdě a začala mluvit velmi pomalu - mluvila o manželce svého bývalého partnera. Také o její dospělé dceři z předchozího manželství, která si přála, aby se její matka rozvedla: sama prožívala neuspokojivý vztah, ze kterého nedokázala odejít, a potřebovala vnímat, že je možné takový vztah ukončit, že její matka je schopna ho ukončit - ta to však neudělala a v důsledku toho i v souvislosti s dalšími okolnostmi se rozešly ve zlém.

„Takže si podržela to své, ale dceru ztratila - “, dokončila Alexandra. Asocioval se jí sen, ve kterém měly sezení tváří v tvář; analytička měla při rozhovoru na očích tmavé (sluneční nebo slepecké) brýle a po chvíli sezení přerušila a odešla. - Alexandra se pak vrátila k předchozímu tématu a uvedla některé výhrady k bývalému partnerovi. Analytička zrekapitulovala, že si jeho manželka tedy něco podržela, ale teď že to není pro Alexandru něco hodnotného... Ta s tím souhlasila, a dodala, že pokud pro ni měl bývalý partner nějakou hodnotu, tak v tom, co ona mu mohla dávat, co ode ní přijímal... ale že to přestal chtít, a tím že pro ni hodnotu ztratil: „- a já už nebudu dělat stejnou chybu.“

V té době už Alexandra dokázala své neverbální prožitky paralelně reflektovat a později průběh regrese podrobně rekonstruovat:

„... začínám tiše, zhluboka, bytostně plakat... slzy mi stékají po obou spáncích; chvěju se, přitom jsem velmi napjatá, jaksi strnulá... Je tu takové ticho... Pláču jaksi „bezdůvodně“ - nevím, co ten pláč znamená... Myslí mi projde Jenůfčino: „Ó, panno Maria - buď milosrdná...“ Všechno se ve mně sevře k ještě hlubšímu pláči, ale pořád tak tichému, bezhlesému: „Co je to za pláč?“, zeptám se sama sebe, „Proč tolik pláču?“ ... a pak si uvědomím, že je to volání - že ji volám, že čekám, že mne uslyší, a že mi dá najevo, že mne slyší - ... a ona mlčí. Můj pláč poleví - zabývám se myšlenkou, že se zeptám: „Víte, proč pláču?“ Ona něco řekne - cokoli, myslím: vnímám, že to volání neslyší - a já dokončím: „Já vás volám...“ Ale cítím, že je pro mne důležitější, aby to volání *slyšela*, než aby o něm pouze *věděla*, a tak to neřeknu... Přejdu od svých myšlenek k ní - a vnímám, že mne pořád ještě neslyší... Zavalí mne další vlna pláče; pořád tak bezhlesého, bytostného, zoufalého pláče... - A myšlenka zeptat se jí a odpovědět jí mi znovu přijde na mysl; zvažuji to a tím se uvolním ze svého prožitku... ale cítím, že pokud to všechno řeknu, celá situace se tím změní - Mlčí, neslyším od ní jediný zvuk: není se mnou v kontaktu - a já po něm tolik toužím... Z obou očí mi v nové vlně pláče doslova vytrysknou horké slzy... jsem tak zoufalá, a jsem tak sama - ... z její strany vnímám pořád jen to mlčení - Po chvíli mne zklidní třetí popud přece jen jí tu otázku položit, a tu odpověď jí dát - ale začne mi tolik bušit srdce, že toto si získá mou primární pozornost; začnu hlasitěji dýchat, pohnu se - “

Analytička chvíli poté poznamenala: „V tom snu jsem odešla, ale teď jsem tady s vámi...“ Alexandra to komentovala velmi jízlivě - právě vnímala, že analytička *s ní není*: „Samozřejmě, že jste tady - fyzicky... Kam byste chodila - je to vaše místnost;... jste tady a budete tady... ale já tady nebudu. - ... tak jako to řekl Ježíš: »Chudé budete mít vždy u sebe, ale mne nebudete mít vždy u sebe...«, když učedníci vytýkali Marii, že mu natřela nohy olejem: »Vy jí kážete olej prodat a peníze rozdat chudým, a nevidíte, že ona už dává chudému... Na rozdíl od jiných, které měly mnohé, a přece to prodaly -« ...“ Tím sezení skončilo.

Nabízí se souvislost s Kohutovou (1991) kasuistikou o neempatické matce a odmítavém otci, v níž až po dvou třetinách výkladu uvádí, že syn (pan M.) byl i touto matkou vlastně osvojen, a do tří měsíců že byl v ústavu. Kohut to komentuje, že adoptivní matka byla připravena o důležité období, kdy si s dítětem mohli osvojit vzájemný „styl komunikace“ a nebyla schopna reagovat v souladu s potřebami dítěte; na druhé straně že je pravděpodobné, že i dítě k matce přistupovalo nějak „nečitelně“ - Analytička nemusela a nemohla vědět, že ji Alexandra volá: vždyť dítě, které volá matku, hlasitě křičí - Málokdo zřejmě viděl dítě takhle volat... tak mlčky a zoufale, ale přesto tak zhluboka a bytostně volat... Paralelou k Alexandřině přenosovému prožitku pocitu opuštěnosti, k jejímu „bytí bez matky“, byla pro analytičku protipřenosová vyloučenost z jejího prožitku intenzívně procit'ovaná jako trýznivé „bytí bez dítěte“.

Tento prožitek formoval další vývoj terapie tím, jak jsme jej později analyzovaly, a tím, co pro sebe z jeho interpretace Alexandra následně logicky vyvodila. Zvažovala to, proč asi jako dítě „volala“ takto:

„Volala jsem tak, protože jsem volala tu „hodnou maminku“, která by uslyšela *toto* volání... Když jsem volala hlasitým dětským pláčem, přišla moje matka... - zřejmě vytržená z práce nebo péče o bratra, a já „bezdůvodně“ obtěžovala; přišla - a dala mi svůj postoj najevo... A jak si později pochvalovala, že se mnou nebyly problémy - ... naučila jsem se je nedělat, naučila jsem se být taková, jakou mne chtěla vidět, naučila jsem se neplakat, protože jsem byla v teple a v suchu, sytá, a podle jejího postoje jsem nic jiného nepotřebovala... A abych přivolala jinou maminku, která by byla hodná a těšila by se se mnou, začala jsem „volat“ jinak... aby to moje matka neslyšela... *Musela* jsem volat *jinak*... Když jsem povyrostla, chápala jsem, že se matka o mne věčně stará dobře... Ale přesto jsem zůstávala čekat, až si jednou povšimne i toho v hloubce plačícího, tak tiše volajícího dítěte, osamělého, skrytého a ztrápeného...“

Alexandra získala dospělý náhled, že dnes nikdo nemůže za to, že tehdy tu „hodnou maminku“ neměla. Ze svého mlčícího volání a jeho geneze vyvodila, že mu předcházelo hlasité volání resp. nedovolání, kterému pravděpodobně bude vystavena v další regresi, která bude mít podobu konfrontace s matkou: „Vím, že až ten okamžik je okamžikem pro korektivní zkušenost, protože tam to všechno začalo, odtamtud se to odvíjí: když před tím zážitkem uteču, nebudu v pořádku. - Ale strach z toho mám... i když *vím, že už jsem to přežila, a v době, kdy jsem byla skutečně bezmocná.*“ To od ní byl terapeuticky rozumný a odvážný přístup, který však kontaminovala tím, že se ještě nedokázala vzdát dětské touhy najít svou „hodnou maminku“ v osobě analytičky. Při trvající ztrátě pocitu bezpečí nebyla

schopna svou bolest z „bytí bez matky“ naplno odžít, a nebyla ani schopna obnovit svou důvěru.

Kontrakt jsme dodržovaly, ale čím dál víc skutečností nasvědčovalo tomu, že Alexandra „už prchá pryč“: začala si hledat zaměstnání, a po roce analýzy na novém pracovišti nastoupila na plný úvazek v oboru, ve kterém se kombinovalo její původní vzdělání s novým zájmem, na který se v mezidobí zaměřila. Snížily jsme počet sezení ze čtyř na tři hodiny týdně a přesunuly jsme je na pozdní odpoledne. Bylo patrné, že Alexandru zatěžovaly časové nároky, které na ni celková změna kladla, i když si výslovně výrazně nestěžovala. Obvyklé přerušení analýzy během léta pro ni bylo úlevné; cítila, jak ji analytický vztah unavuje a vyčerpává. Nově nacházená schopnost vztah udržet přitom pro ni byla velkou hodnotou. Někdy dokázala uvolněně prožít své „bytí ve vztahu“ s „milovanou a milující bytostí“, kterou začínala internalizovat. Do poslední hodiny před dovolenou přinesla analytičce dárek „z první výplaty“ - zlatý přívěsek.

PŘERUŠENÍ V PÁTÉM ROCE PSYCHOANALÝZY - „OIDIPÚS VYHNANEC“

„Slepý Oidipús zmizel Thébanům s očí. Aby čisté sluneční světlo nebylo jeho tělesnou přítomností poskvrněno, jeho vlastní rodina, buď Kreón, nebo synové, ho drželi vskrytu, jako v žaláři. Podrobil se, nebyl již duševně zdravý a více než kdy jindy podléhal prudkým výbuchům zlosti. (...) Uvěznění ve vlastním paláci bylo jen jednou z podob jeho utrpení.“ (Kerényi, 1998, s. 80)

Na podzim začala rekonstrukce budovy, ve které bylo analytické pracoviště, a tato skutečnost do Alexandřiny terapie výrazným způsobem zasáhla. I bez tohoto vnějšího zásahu předjímal analytickou konstelaci tohoto období sen, který se Alexandře zdál před prvním sezením: v tom snu zastřelila jednu ze dvou lvic, které útočily na malého chlapce, a zachránila mu tak život. Přihlízející lidé jí sice byli vděční, že dítě zachránila, především však na ni pohlíželi s výtka, že šelmu zabila; a Alexandra se ve snu vrátila v čase a vstoupila do stejné situace, tentokrát však chlapci už jen pomohla utéct a pronásledující šelmy izolovala. Ani tentokrát jí nikdo nepomohl. - Stejně jako ve snu se Alexandra cítila ve skutečnosti: jako by musela opakovaně vstupovat do nebezpečí, proti své vůli existovat v „časové smyčce“, a to za přítomnosti kritizujících, nárokujících a neúčastných svědků.

Z prožitku nedovolání se „hodné maminky“ Alexandra odvodila nutnost konfrontovat se i s tou „nehodnou“, a tato konfrontace pro ni znamenala očekávání nevyhnutelnosti další regrese. Předpokládala, že regrese bude mít podobu normálního hlasitého dětského pláče,

zoufalého volání malého dítěte, které křičí ze všech sil - a v budově, kde probíhaly rušivé rekonstrukční práce, v místnosti, kam pronikaly hlasy pacientů z vedlejší ordinace a řemeslníků z chodby, a kam by tedy v křiku pronikal její hlas, pro tento svůj očekávaný prožitek nenacházela dostatek intimity, soukromí a bezpečí. Neobávala se zážitku samotného - naopak měla strach, že jej *nebude moci prožít*, že ji analytička přeruší, nebo že svým pláčem vyleká někoho, kdo ji uslyší zvenku, že někdo bude chtít do jejího prožitku zasahovat, že jí někdo dá najevo, že nemá na svůj prožitek a formu jeho vyjádření nárok... Měla strach, že bude znovu vystavena odmítnutí.

Analytička, která byla v té době ve vážné a těžké osobní situaci, oprávněnosti Alexandřiných požadavků nevěnovala dostatečnou pozornost a nad určitou míru pro ně ani nedokázala mít natolik dostatečné pochopení, aby se Alexandra cítila být s ní v této své nouzi v kontaktu. Nesetkávala se s porozuměním, a její obranou bylo nesdílení, povrchnost a odtazitost; tím však sama k neporozumění přispívala, protože budila zdání, že se nadřazeně povyšuje nad prostředí, ve kterém analytička pracuje, a že ona je pro sebe nepovažuje za dost dobré. Zpětně je třeba říci, že analytické prostředí tehdy bylo skutečně velmi kompromisní, a že jiný analytik by se možná rozhodl za takových okolností nepracovat, což samo o sobě by pro analytický vztah mělo zase jiné implikace.

Nepostřehly jsme, že už Alexandřin nástup do zaměstnání pro ni kromě pozitivního posunu k tomu, aby se starala sama o sebe, představuje i pokus o „vzdálení se“ od analytičky jako od „protektivní matky“. Během rekonstrukce budovy se však analytička soustředila spíše na to, aby Alexandru v psychoanalýze „udržela“, a patřičně nereflektovala, jak se v této pozici postupně proměňuje v „oidipského otce“, který si činí nárok na to, že má vždy pravdu, že jeho hodnocení situace je jediné správné, a že na úrovni mentálních reprezentací to Alexandra prožívá jako silný tlak být z analýzy „vypuzena“. Na rozdíl od předchozího odchodu z bytu rodičů však Alexandra o udržení vztahu, o svůj nárok zůstat, o okolnosti svého setrvání a o své mentální reprezentace dva měsíce bojovala, a bylo to vinou *vzájemného* nedorozumění, že se jí ten boj vybojovat nepodařilo. Byla z toho velmi nešťastná. To, že Alexandra *bojuje*, že je to něco nového a pozitivního, bylo rovněž skutečností, kterou analytička neinterpretovala, protože byla příliš zaujata tím, že Alexandra *bojuje proti ní*. Rozchod se tak stal „vražedným“: v analytickém prostoru tehdy mohla přežít jen jedna z nás - a Alexandra se nechtěla nechat „zavraždit“; a nechtěla ani „vraždit“.

Alexandra byla zděšená z toho, že analytičku prožívá jako zpochybňující a váhající Sfinx, která se snaží udržet naživu tím, že udržuje svou dvojici s Oidipem, nebo jako Iokasté, která pro ni přestane být živou bytostí poté, co nahlédne, že není schopna ujmout se dítěte; děsilo ji, že pak bude to „dítě“, které v sobě cítila, definitivně, nevyhnutelně osamělé - ... ale zůstane alespoň naživu. Bylo pro ni nesmírně důležité udržet to dítě živé; nebylo možné ponechat při životě tu šelmu: její dravost, nebezpečnost, divokost - ... její nespoutanost, nezávislost, svobodu -

Pacient, který si v regresi uvědomil, že je „bez matky“, nemá vybudované bezpečné přimknutí. Žil do té doby v **iluzi existence mateřského vztahu** a o tuto iluzi přišel; a jakkoli je smyslem terapie přiblížit ho realitě ztrátou iluzí o sobě i o druhých, byly tyto iluze obranami, které mu umožňovaly (byť patologicky) se ve světě orientovat a ve světě přežívat. Pacient, který prožívá „**bytí bez matky**“, by mohl začít prožívat „**bytí beze světa**“ - osamělé utkvění v prázdném a vylidněném vakuu, kde kromě něj už není nikdo jiný, nebo naopak neustálé narážení v přeplněném a chaotickém prostoru, kde není možné aspirovat na představu řádu. Alexandra se vehementně bránila introjiovat představu analytického prostředí jako chaosu. V dané vztahové konstelaci, kdy citlivě vnímala, že analytička pro ni skutečně není plně k dispozici, se konfrontaci s matkou „vyhnula“ odchodem, protože přistoupit k jakékoli konfrontaci cítila jako nemožné, jako „vražedné“.

Iluzí existence mateřského vztahu v oidipském příběhu je představa Meropé jako Oidipovy „dobré matky“ v protikladu k Iokasté jako Oidipově „špatné matce“, transformovaná do představy analytika jako „dobré matky“ v protikladu k reálné matce jako „špatné matce“. V této představě se promítá neporozumění Meropé jako symbolické postavě: Iokasté symbolizuje odmítající matku vztahující se k dítěti v neintencionálním modu, ale **Meropé nesymbolizuje matku vztahující se k dítěti v intencionálním modu, nýbrž matku vztahující se k dítěti v teleologickém modu**. Proto se po vyslechnutí věštby nevrátil Oidipus do Korintu a proto odešla v aktuální situaci Alexandra z psychoanalýzy: s matkou vztahující se k dítěti v teleologickém modu není principiálně možné se konfrontovat, protože tato matka neuznává psychickou singularitu dítěte.

Zaujímá-li matka vůči dítěti intencionální postoj, je schopna dítěti umožnit bezpečné přimknutí. Dítě není vystaveno matčiným vnitřním rozporům a jeho zkušenost s matkou není dichotomní, rozštěpená; tudíž následně ani nemusí přistupovat k integraci své mentální

reprezentace matky, protože matka je integrovaná a dítěti se ukazuje jako integrovaná. **Zaujímá-li matka vůči dítěti teleologický postoj, dítě je vystaveno jejím vnitřním rozporům** a osvojí si některý z patologických funkčních modelů. Zkušenost tohoto dítěte s matkou je dichotomní, rozštěpená; tudíž **dítě se snaží mentální reprezentaci matky integrovat, ale nemůže v tom uspět, protože matka vnitřně integrovaná není**, a opakovaně narušuje každou další mentální reprezentaci matky, kterou si dítě vybuduje.

Meropé zaujímala vůči Oidipovi teleologický postoj, obdobně jako v Kohutově (1991) kasuistice jej vůči panu M. zaujímala jeho matka nebo vůči Alexandře její matka. Koneckonců, v době, kdy do psychoanalýzy přišla, zastávala vůči svému synovi teleologický postoj i Alexandra sama; přístup v intencionálním modu si postupně osvojovala - nevědomě a později i vědomě. Od analytičky *jako od Meropé* Alexandra **mylně nevědomě očekávala, že (1) analytička se k ní má vztahovat v teleologickém modu, a že (2) teleologický modus vztahování je žádoucí**. Za těchto okolností by se však analytická zkušenost nestala novou, a tedy terapeutickou zkušeností, ale pouze novým rozměrem staré zkušenosti.

Když na svém mylném očekávání začala Alexandra budovat přenosovou strukturu, mohla dospět pouze k tomu, že nebyla s to opustit iluzi existence mateřského vztahu analytičky k ní, a v tomto smyslu nedokázala (navzdory svému náhledu) analytičce odpustit ono nedovolání se jí jako „hodné maminky“. Ke vzájemně sdílené mentální reprezentaci Alexandřiny nespokojenosti v analýze jsme nedospěly i proto, že analytička ne vždy důsledně zastávala vůči Alexandře intencionální postoj, a nevěnovala vždy patřičnou pozornost zkoumání Alexandřiny mysli ohledně jejích pocitů při hodnocení rekonstrukce budovy i aktuálního stavu analytického vztahu. Problém zesilovalo i to, že Alexandra neuměla bezpečně identifikovat intencionální modus vztahování; měla o něm jen svou intuitivní preverbální představu.

Alexandřino mylné očekávání analytička srozumitelně neinterpretovala a fakticky tak učinila obdobnou chybu jako Polybos a Meropé, kteří k Oidipovi nebyli patřičně otevření. V hlubším analytickém kontextu však Alexandra nemohla přistoupit na to, že by měla přestat klást na analytičku požadavky jako na objekt svého vztahu. Zda terapeut přijme roli objektu dětské touhy pacienta je kritické: *internalizace „dobré matky“*, kterou v sobě pacient buduje *jako svou vlastní*, se zakládá na spolehlivém objektním vztahu. Alexandra se nevědomě cítila být

nucena rezignovat na terapeutický cíl **dosáhnout bezpečného přimknutí ke své vlastní internalizaci „dobré matky“**, a její představa zpochybňující a váhající Sfinx byla v tomto ohledu představou matky, která dítěti neumožňuje přejít do singulární psychické reality. Celková komplikovaná a kombinovaná konstelace kladla na Alexandru enormní psychické nároky, kterým nebyla s to dostát, a v důsledku vyústila v její odchod z analýzy.

Před jednou z posledních hodin před odchodem se Alexandře zdál sen o tom, jak měla odletět do Kodaně: někdo jí uhradil letenku. Mířila sice na letiště, ale už věděla, že odlet nestihne, a uvažovala, že z ceny propadlé letenky bude moci vrátit jen určitou (svou) část... Tramvaj, kterou doběhla, se rozjela opačným směrem - a Alexandra se rozhodla, že až zastaví, tak z ní vystoupí. - Shodly jsme se na interpretaci, že zřejmě do té Kodaně odletět nechtěla (neměla ani zavazadla), aniž bychom měly dostatek času analyzovat, co pro ni „Kodaň“ znamená... - Až mnohem později jsme mezi mnoha různými motivy a vrstvami snu odkryly význam, že Kodaň tehdy pro Alexandru představovala prostor samoty, do kterého se cítí být odsouzena: samota byla tématem poslední přednášky Melanie Kleinové na kongresu v Kodani v roce 1959 (Sayersová, 1999, s. 211); samota a nenaplněná touha po matčině pochopení...

Jaké bylo Alexandřino vyhnanství a samota? Oidipús podléhal prudkým výbuchům zlosti; Alexandra propadala pozvolnému depresivnímu smutku. Rozchod cítila jako svou prohru - prohrála, protože nedokázala udržet vztah, na kterém jí tolik záleželo; kapitulovala, protože se nedokázaly s analytičkou shodnout, jestli podmínky odpovídají klasické psychoanalýze; selhala, protože se nedokázaly společně dohodnout, že terapii na určitou dobu přeruší; zklamala, protože to byla ona, kdo odešel.

Alexandřin prožitek vyvržení a vypuzení byl téměř totožný s předchozím prožitkem „odepření království“. Vnímání „matky“ na druhém pólu vztahu však bylo plnější:

„Proč jste se tomu bránila? Proč jste to dítě, které se ve vás „mlelo“, prostě „předčasně nenarodila“ a nedala do jiného „holding environment“? Do inkubátoru? --- Jsem já teď v nějakém inkubátoru? - ... ano, jsem teď „dítě v inkubátoru“, a *vím*, že to přežiju. Ale nevím, jestli to přežije *matka* - ne; ne „jestli to přežije“, ale „jestli to přežila“. Protože (teď) *není*. - *Byla*; tím jsem si *jistá*.

... měla jsem *hodnou* maminku. Ale pak se jí něco stalo, něco vnějšího. Její prostor se kolem mne sevřel. Můj prostor v ní/u ní přestal být intaktní. Byl infikován; začal být infekční. Postupně narůstal chaos. Stalo se sebezáchovným opustit ten prostor. Nevidím svou maminku, nevím, kde je. Nepoznám ji. Ona neví, kde jsem já. Je zraněná, ten prázdný prostor

v ní/u ní je zraněný. Něco jsem za sebou zanechala; nevím, co to je. Pocit z mojí nepřítomnosti. Pocit z mojí nepřítomnosti.“

Bolestný prožitek rozpadu vztahu přivedl Alexandru k úvahám o zodpovědnosti za vztah, za to, jaké postoje ona ve vztahu zastává, a zda má a může mít zodpovědnost za to, jaké pocity v druhém člověku vyvolává:

„... jestli ke ztrátě dítěte dojde v pozdním stadiu těhotenství, pak je tím „pocitem z jeho nepřítomnosti“ velká bolest... --- ale já jsem to přežila... *Jsem živá...* - To by se ta maminka měla dozvědět, že dítě je naživu... jinak bych se jí tou bolestí mstila, pokud bych ji nechala u vědomí toho potratu - ... »Tedy to jde: cítit s druhým?«, jako byste se zeptala...

Možná vůbec nejste smutná, možná necítíte žádnou bolest, a moje úvahy vám připadají jako směšné fantazie - Ale to je to: já nejsem zodpovědná za vaše pocity, jsem zodpovědná za ty své - a pokud cítím, že vy snad v takové situaci, které jsem se účastnila, a které jsem vás (svým dílem) vystavila, *můžete* cítit takovou bolest, pak já z této své zodpovědnosti vám *musím* dát vědět, že jsem tu situaci přežila a jak jsem ji přežila; musím takto jednat... *já* - ... ale nejsem už zodpovědná za to, jak vy s tím naložíte - “

Po několika týdnech zavolala analytičce, že je naživu, a že by s ní chtěla svůj pocit sdílet: „...ale nechtěla bych udělat nic, co by mi znemožnilo vrátit se k vám do analýzy standartním způsobem - I když to zatím nemám v úmyslu.“ Obě jsme při tom rozhovoru intenzivně vnímaly Alexandřin odchod jako neukončení, nedopovězení, neřešení, ponechání otevřeného... Na to analytička zareagovala, že ten čas, který Alexandra potřebuje, je důležitý; a aby se pak ozvala. - Pro Alexandru mělo obnovení kontaktu velký význam, pocítila však také značnou úzkost z toho, že něco *chce*: že *se(be) opovažuje* projevit; a cítila úzkost z očekávání, že když ještě ne v tomto kroku, tak v následujícím už jistě bude brutálně zastavena -

Alexandra odešla z psychoanalýzy, ale procesy, které v ní byly založeny, probíhaly „ve vyhnanství“ - v nevědomí. Také agovala: při „bloudění“ vstoupila do několika vztahů a zase z nich vystoupila, když se ukázaly jako nespolehlivé. Při „hledání místa, kde by mohla spočinout“, vyměnila část nábytku v bytě a stávající nábytek částečně přestavěla. Svým analytickým vztahem se prakticky po celou dobu přerušování zabývala; měla jej na mysli. Udržovala jeho vnitřní kontinuitu, i když bylo obtížné držet vědomí vztahu právě tehdy, kdy vztah byl konfliktní, navíc při znovuprožívání bolesti z nevidění matky. Přerušování ovšem přimělo Alexandru k intenzivnějšímu hledání pojetí matky bez „vidění“ reálné osoby - přivedlo ji to blíž k pojetí matky jako internalizované.

Protipřenosový „pocit z mojí nepřítomnosti“ byl intenzivní i na straně analytičky. Zabývala se tím, jak pro Alexandru nebyla odpovídajícím způsobem přítomná, nebo jak jí nedokázala dát odpovídajícím způsobem najevo (tj. tak, aby to Alexandra dokázala vnímat), že přítomná je. Zvažovala, jak ve své obtížné osobní situaci snad nevědomě opakovala některé postoje, které vůči Alexandře zaujímal její matka: zaměstnanost vlastními mentálními obsahy, netolerantnost, direktivnost... Snad i nedostačivost, nedůvěra ve schopnosti dítěte, majetnickost nebo protektivní úzkost... Jako by „udržet si to dítě“ bylo důležitější než „dítě samotné“ - ...

Možná ji Alexandra tomu všemu uvědomění potřebovala vystavit, aby mohla zkusit vnímat *svůj odchod od ní* jinak, než jak ze zkušenosti vnímala *svůj odchod od své matky*; aby vnímala odlišný prožitek analytičky ze svého odchodu. A ta jí nevědomě takový prožitek poskytla: na pracoviště, které průběžně zařizovala, umístila shodou okolností v době konfliktu s Alexandrou novou skříňku, které si Alexandra všimla až při mnohem pozdějším rozhovoru v průběhu přerušení. Vyjádřila se pak, že skříňka v ní vyvolala představu „prázdného mateřského prostoru“, který jako by analytička po jejím odchodu potřebovala externalizovat a zaplnit. Nejdříve to nesla nelibě - jako by byla „snadno nahraditelná“... ale možnost, že by ji analytička mohla postrádat, že by vnímala její nepřítomnost a prázdnotu, která po ní zbyla, že tedy vnímá její přítomnost a prožívá své „bytí ve vztahu“ s ní, ji naplnila láskyplnou vděčností...

Analytička také musela vnitřně čelit tomu, že „dítě“ odešlo do světa, aniž bylo dostatečně vybavené, i když měla v Alexandřino přežití důvěru. Ve zmíněném telefonickém rozhovoru Alexandře navrhla, že si může: „- přijít zabalit ty kufry na cestu... jako to bylo v tom snu o Kodani -“ Návrh vlastně vypověděl o tom, jak výrazně analytička vnímala, že Alexandřiny „věci“ jsou rozptýleny v analytickém prostoru, a že ona je nemůže prostě sesbírat a dát stranou, že zabalit si „svoje zavazadla“ musí Alexandra sama a svým způsobem, že sama bude rozhodovat o tom, co si s sebou „na cestu“ vezme a co vyhodí -

Po několika měsících Alexandra zatelefonovala znovu a chtěla mluvit o kontraktu: že bychom možná mohly uzavřít nový kontrakt nebo naopak potvrdit definitivní ukončení spolupráce. Stanovily jsme si termín schůzky, která posléze proběhla s napjatým vnímáním vzájemného odstupu a odtažitosti, přitom s obapolnou snahou identifikovat místa, ze kterých bychom mohly terapeutický vztah opět navázat. Bylo zřejmé, že obě klademe implicitní důraz na to, abychom především zachovaly analytický rámec vztahu, a byly jsme připraveny

zabránit tomu, co bychom případně vnímaly jako možné narušení hranic. Obě jsme byly velmi opatrné. Analytička při schůzce použila „na svou obranu“ rodinné šperky, které si ten den z nějakého důvodu vzala, přestože jindy téměř nic nenosila: jako by si - v souvislosti s dárkem od Alexandry - potřebovala připomenout, že „má svého dost“, a že by Alexandru neměla k návratu do analytického vztahu povzbuzovat: že to musí být její vlastní rozhodnutí. Rozhovor ukončila slovy: „Pokud se neozvete, tak to bylo dnes naposled.“

Jak to Alexandra následně hodnotila, takový závěr by jí připadal elegantní, ale byla by to prázdná, nic neřešící, povrchní elegance, formální a odcizená... Nebyla si vůbec jistá, zda psychoanalýza bude produktivní, ale bylo pro ni důležité pokusit se pokračovat; svůj úmysl analytičce sdělila v dalším telefonátu o několik týdnů později, a když ta souhlasila, perspektiva obnovení vztahu přinesla Alexandře klidnou vyrovnanou radost, tentokrát už bez úzkosti. - Před dovolenou jsme se dohodly na tom, že od podzimu budeme pokračovat, opět tři hodiny týdně, a to brzy ráno, v potřebně klidné době.

S Alexandrou jsme se tedy i ve skutečnosti vracely „v čase“: téměř po roce jsme měly vstoupit do stejné situace, ale chtěly jsme ji řešit jinak. Budova byla stejná, ale prošla rekonstrukcí. My jsme byly stejné, ale byly jsme změněné. Čekala nás stejná analytická konstelace: „dvě lvice“ a „dítě“.

REVIDOVANÝ VÝKLAD MÝTU, ČÁST 2 - „OIDIPÚS NA KOLÓNU“

Představa Oidipa na Kolónu je představou dlouhého časového odstupem od toho, co v příběhu předcházelo. Představa Oidipa na Kolónu je představou řešení hluboko v minulosti založených traumat. - Sofoklés napsal své drama „Oidipús na Kolónu“ s dlouhým časovým odstupem od dokončení „Oidipa vladaře“, v pokročilém věku; snad ho vedl záměr ještě uzavřít to, co vnímal jako otevřené. Na první pohled jde o nepřiliš záživné scény, které se všechny odehrávají na jednom místě. Ale mýtus o Oidipovi, včetně psychoanalytického „mýtu o Oidipovi“, nemůže být vyprávěn bez toho, co se událo v posvátném háji nedaleko Athén.

Tuto část mýtu je třeba připomenout. V doprovodu dcery Antigoné došel Oidipús na skalnatý pahorek nedaleko vesnice Kolónos. Dozvídá se, že jde o místo se svatyní strašných bohyně Erínyí, a prosí je, aby ho na místě, které mu bylo určeno sudbou, nechaly spočinout.

Představitelé obce se však zděsí Oidipovy minulosti a vyhánějí ho; pak usoudí, že by o Oidipově setrvání měl rozhodnout až jejich král, athénský Théseus. Ten Oidipa vyslechně a útočiště mu poskytne. Druhá Oidipova dcera, Isméné, přichází se zprávou, že za Oidipem směřuje Kreón, který jej chce přimět k návratu k Thébám, a syn Polyneikés, mladším bratrem Eteoklem vyhnáný z Théb, který jej chce přesvědčit, aby mu pomohl bojovat proti Eteoklovi a získat zpět thébský trůn. Oidipús Polyneikovi svou pomoc odepře, protože to byl on, kdo jej samotného vyhnal z Théb. Kreónovi ozbrojenci odvedou obě Oidipovy dcery, a Kreón chce odvléci i Oidipa; Théseus to ovšem nedopustí, vyhrožujícího Kreóna vykáže a Antigoné i Isméné přivede zpět. Pak věštbou předpovězený Diův blesk rozpoutá bouři, ve které má Oidipús ukončit svou pout'; dcery se o něj postarají, aby před bohyně předstoupil v čistém šatu. Oidipús, provázen Théseem, sestoupí do svatyně, kde ve smrti, kterou si přál, zmizí, jako by ho přijala otevřená země.

Mezi vladařem Oidipem, který se domníval vládnout svým osudem, který byl na vrcholu sil a na formálně nejvyšším stupni moci, a tímto slepým starcem, který po dlouhém putování vystoupal na skalnatý vrch u Kolónu, aby zemřel v posvátném háji, je až neskutečná vzdálenost. „Šedivý Oidipús už také nebyl ten někdejší prchlivec.“ (Kerényi, 1998, s. 80). Prošel mnohým - tragickým koncem svého manželství, vězněním v paláci i vyhnanstvím, putováním bez domova, nenacházením místa spočinutí; stětal se s odmítáním, protřpěl si zášť k vlastním synům a strach o své dcery, čelil formálnosti a odporu druhých vůči své osobní životní pravdě... Ale také hledal, a neustálé hledání ho přivedlo až na bohem předpovězené místo, kde měl zemřít; kde si zemřít přál. Vstoupit do svatyně Erínyí, vyzván Diovým bleskem.

Asexualita

Jak žil Oidipús po odchodu z Théb? O jeho bloudění neříká mýtus mnoho, a tak jediné, nač můžeme z hlediska psychoanalýzy s poměrnou jistotou usuzovat, je to, že žil *asexuálně*; provázen dcerou, ještě mladou, ale už stárnoucí ženou, s níž není možné mít naplněný erotický vztah. Byla to vzájemná blokáce svobodné sexuality obou osob; taková to byla dvojice - Oidipús a Antigoné, stařec a dcera... Dceři zamezil v genitální dospělosti poté, co byl sám vyřazen ze vztahu k sexuální partnerce, k manželce... Oidipús svým způsobem „znemožnil“ dceři, aby žila jako sexuální bytost, aby prožila svou genitální dospělost - možná považoval „bytí s rodičem“ a „bytí s dítětem“ za nejvyšší možnou slast... Nebylo to tedy „bytí s partnerem“: po trpké zkušenosti, kdy byl k rozkoši zneužit, už po další

zkušenosti netoužil; také neměl představu *jiné* zkušenosti. **Oidipús procházel svým zralým dospělým životem i z hlediska možnosti naplnění genitální sexuality „jako slepý“.** Jako slepý mohl být skutečně doprovázen pouze dcerou; pouze „sestrou“ - Byla by vůbec jiná žena ochotna a schopna sdílet s Oidipem partnerský vztah? Vždyť *by neviděl ani ji...* Je tato asexualita rysem „dospělého osudu“ odmítnutého dítěte? Nevidět partnera: tedy **nebýt schopen vidět druhého jako partnera**, jako sobě rovného partnera... V Oidipově vztahové konstelaci byl vždy rodič a dítě, nikoli partneři.

Hledání místa a porozumění

Oidipús s Antigóné jako poutníci bez domova, žebrající a k smrti znavení, předcházení pověstí o hrůzách, jichž se Oidipús dopustil, dlouho nenalezali místo, kde by našli klid. Jakou povahu měl mít ten klid? Došel by Oidipús klidu, kdyby mu byla navrácena vláda? Kdyby získal zpět svou bývalou moc a společenské postavení? Záleželo mu na tom ještě? - Nikoli; tím klidem bylo *porozumění*. Porozumění jako *symbol vnitřního klidu*, porozumění jako skutečnost, že Oidipús může existovat jako společenská bytost, které jiné lidské bytosti rozumí a kterým rozumí on; porozumění jako uskutečněná naděje, že se u druhého člověka setká s intencionálním postojem k sobě, nikoli s teleologickým, který jej pojímá pouze jako toho, kdo osudově plní zámysl bohů. Nalezení vnitřního klidu pro něj bylo bytostně spojeno s uznáním toho, že tak jak jednal, zakládal na vlastních myšlenkách, přesvědčeních, přáních a pocitech, které byly osobně pravdivé; a vnitřní klid pojímal jako uskutečnění toho, že individuální pravdivost je možné s druhými tímto způsobem sdílet.

Opět si musíme položit důležité otázky: **Proč Oidipús při hledání místa spočinutí nezamířil do Korintu?** Nepomyslel na to? Proč nehledal porozumění u té, kterou až do osudného odhalení považoval za svou matku - u Meropé? ... protože **Oidipús se vrátit nechtěl**. Neměl v úmyslu ani stát se korintským vladařem. Jeho záměr nevracet se nás znovu vede k pojetí, že Meropé nebyla jeho „dobrou matkou“ - byla teleologickou matkou, která (by) k Oidipovi nepřístupovala v intencionálním modu, a tudíž (by) u ní nemohl nalézt pochopení pro úmysly, které zastával. Meropé (by) viděla pouze činy, které spáchal. Snad intuitivně Oidipús cítil, že Meropé pro něj není matkou, kterou (by) potřeboval volat v té poslední chvíli předsmrtné úzkosti: „Mami... *maminko...*“ Cítil, že jeho bytostná úzkost není určena Meropé - a povšimněme si, že k návratu k Meropé ho nevyzvali ani bohové prostřednictvím věštby. Foibova věštba stanovila, že místo spočinutí nalezne Oidipús

v posvátném háji nedaleko Athén: „Vždyť mi slíbil sám, když bídu bez konců mi zvěstoval, že dojdou vykoupení po letech, až vstoupím v místa, určená mi sudbou, jak mdlý váš host, vy mocné bohyně! Tím skončím svou pouť, svůj život plný hoře... (...) Teď vidím jasně, pochyb žádných není: to vaše znamení mne věrně dovedla až ve stín kmenů těch.“ (Sofoklés, 1953, s. 6)

Oidipova obhajoba

Proč se Oidipa dosud nikdo neujal, nenaslouchal, jak se hájí? Pro všechny interprety jako by byl cizoložným viníkem, sice nevědomým, ale i tak odporným... Proč jeho osobní postoj k věci nikdo nebral vážně? **Za uznání své osobní pravdy o svém životním příběhu Oidipús na Kolónu bojuje třikrát**, pokaždé důrazněji, pokaždé s větší razancí - tak, jak se mu v každém kroku postupně podařilo uspět a svou sebeobhajobou dosáhnout větší jistoty. Už nepodléhal a nežádal, aby s ním druzí naložili podle svého uvážení; už si byl **vědom svých vlastních hranic**, vědom sebe sama, a pokaždé zřetelněji a přesněji své hranice prožíval.

Nejprve se Oidipús střetává s představiteli kolónské obce, kteří poté, co se Oidipús prohlásí, mají snahu jej vyhnat. Argumentují tím, že se bojí bohů, ale Oidipús se obhajuje - jako lidská bytost vyslovuje stejný nárok být pod ochranou bohů jako ostatní lidské bytosti: „To, co jsem učinil, dobře vím, že jsem protrpěl spíše, než prožil radostným činem... (...) Ale jak mohu se prokletým zvat, když pouze křivdu jsem pomstil; když sám - i když jsem jednal o vlastní újmě - vinen jsem nebyl? Přišel jsem, nevěda kam, jen jako oběť rouhačů, těch, kteří věděli dobře! (...) A jestliže se bohů bojíte, pak bojte se jich, ale stůjte v slovu! Na to myslíte, že bozi vidí stejně zbožného jak bezbožného... “ (Sofoklés, 1953, s. 11) Představitelé obce zvažují jeho slova a dospějí k názoru, že o Oidipově setrvání by měl rozhodnout král Théseus jako správce země. - V představitelích kolónské obce se Oidipús poté **poprvé setkává s těmi, kteří chtějí znát pravou příčinu hrozného pověstí**, jež ho předchází, a chtějí ji znát **od něj samotného**. Neslyšet Oidipova slova a nebrat je vážně, popírat platnost jejich osobní pravdy, znamená být v dialogu partnerem, který zastává teleologický postoj.

„Obec mne zapletla bez mojí viny do prokletého svazku krvesmilného lože.« (...) »Tys trpěl -« »Trpěl, jak povědět nelze.« »Zhřešil jsi.« »*Nezhřešil jsem v ničem!*« »Jak to?« »Přijal jsem pouze od obce, které jsem přinesl štěstí, odměnu, jaké jsem nezasloužil!« »A slovo ještě! Vraždils? « (...) »Vrah jsem. Však já - (...) Vždyť měl jsem příčinu! (...)

Když někdo napadne tě se zbrání, pak budeš ovšem nejdříve se ptát, zda chce tě zabít vlastní otec tvůj; či sáhneš bez rozmyslu po meči? Já myslím, že hned po obraně skočíš a nebudeš se dlouho rozmýšlet -« (Sofoklés, 1953, s. 18-20, 33)

Druhý rozhovor vede Oidipús s Théseem; a je to rozhovor vedený v atmosféře bezpečí, důvěry a porozumění: „... dojat osudem tvým, Oidipe, se ptám, zač prosíš mne i moje občany tu s průvodkyní svou? (...) Právě jako ty jsem rostl v cizině a rval se, neznámý, s tím vším, co kupilo se nad hlavou.“ (Sofoklés, 1953, s. 20) Významným prvkem v jejich rozhovoru je to, že **Théseus nechává Oidipa se rozhodnout, zda zůstane** pod ochranou jejich bohů nebo zda odejde - má se rozhodnout *on sám*. Zůstat - to pro Oidipa znamená všechno, co očekával, všechno, co si přál, všechno, po čem v době svého vypuzení tak toužil - ... ale také to znamená přijmout vše, co přijde: vejít pod ochranu bohů znamená vydat se jim, respektovat je, zodpovídat se jim. Znavený Oidipús cítí celkou úzkost, zda tím vším dokáže projít; děsí ho zvěst, že Kreón táhne ke Kolónu s úmyslem odvléci ho zpět; jeho strach, zda ochrana athénských bohů i Théseova moc obstojí, je enormní -

Vysloví to ztěžka; tu zdánlivě jednoduchou otázku... Dostane jasnou, zdánlivě jednoduchou odpověď: „»**A když se bojím, Thésee?**« »**Pak já se nebojím.**« (Sofoklés, 1953, s. 23)

Oidipús tak dokáže přijmout i svůj strach a zůstává; vedle Thésea, který s takovou jistotou říká: „Kam Foibos poslal tě, tam neváhej a stůj, i kdybych nebyl ochranu ti slíbil! A i když s tebou stále nebudu, mé jméno, tolik vím, tě ochrání!“ (Sofoklés, 1953, s. 23). Théseus byl ochoten Oidipa vyslechnout, vidět za jeho činy jeho vlastní přesvědčení a myšlenky, a tedy k němu přistupovat v intencionálním modu; ve svém přístupu byl nanejvýš lidský: „Já vím, že člověk jsem a že již příští dny mně, jako tobě, třeba denní svit promění v šero.“ (Sofoklés, 1953, s. 20)

Třetím, kritickým Oidipovým bojem, je konfrontace s Kreóntem. Kreónta nezměnilo nic: je i ve stáří stejně podlý, falešný a úskočný jako před lety. Říká, že byl vyslán, aby Oidipa: „... vlídnými slovy k návratu přiměl -“ (Sofoklés, 1953, s. 25); ale dorazil v průvodu ozbrojenců; lituje Oidipa v jeho neštěstí a vzápětí ho i Antigóné pohrdavě uráží: „- jdeš krajem, stařec neblahý, jak žebrák všude, psanec a nic víc, jen s průvodkyní svojí. Byl bych věřil kdy, že tato panna klesne v hanbě své tak hluboko, jak nešťastná teď klesla opravdu, že bude věčně jenom postávat a čekat na tebe, ty hlavo šedivá, tak mladá žebračka a neprovdána dosud, kořist prvního, kdo vezme si ji v lesní rokli cestou?“ (Sofoklés, 1953, s. 25-6) Už jen to *slyšet* je pro otce mučivé - ...

Vést dialog s Kreóntem je nejobtížnější - jak Kreón ukázal už v Thébách, je představitelem pokoutní a zákeřné moci, nečestného a zneužívajícího jednání. Neštítí se žádné podlosti - v jediné větě chválí i haní, hodnotí i znehodnocuje; nesnese, aby nebylo po jeho, jedná bez pravidel, pohrdá vši pravdou. V rozhovoru s Oidipem to předvádí vrchovatou měrou bez ohledu na přítomnost svědků. Přestože byl Oidipův osud „určen“ bohy, nestoudně ho vyzývá: „- skryj svůj osud“ (Sofoklés, 1953, s. 26). Oidipús se brání: „Lze vždycky snést i krutý osud, když jej zvolíš sám.“; Oidipús se ohrazuje: „... jen že by bylo dobře, když upustil bys od zbytečných rad.“; Oidipús vytrvává: „- kde *já* smím žít, *ty* poroučet a hlídat nemusíš!“ (vše: Sofoklés, 1953, s. 27). - Se vším, s čím se utkává v osobě Kreóna, se Oidipús utkává i v sobě samém. Už to není ten zoufalý Iokastin syn, který si přál být smeten z tváře země: „- pryč se mnou, raději mne zabte, svrhnete do moře, ať nikdo víc už nemá o mně ani potuchy!“ (Sofoklés, 1996, s. 111) Dnešnímu Oidipovi už Kreón nemůže ublížit - jen jedním, agresí vůči jeho dcerám: zajal Isméné, jeho ozbrojenci zajali i Antigóné, a Kreón vyhrožuje, že násilím odvede i Oidipa: „Už nebude tě chránit na cestách ta dvojí hůl. A že své zemi, svojí rodině chceš vzdorovat -“ (Sofoklés, 1953, s. 29); to považuje Kreón za něco opovázlivého, zač Oidipús musí pykat: neboť ve skutečnosti nesnese, že se Oidipús opovazuje vzdorovat *jemu* -

Završením otevřené konfrontace obou mužů, obou postojů, završením Oidipovy odvahy postavit se Kreóntovi jako rovný rovnému, je skutečnost, že představitelé obce se jednoznačně postaví na Oidipovu stranu a zasahují proti Kreóntovi, ač se je všechny jako svědky celé záležitosti neustále snažil přesvědčit o Oidipově neloajálnosti, ubohosti, špatnosti, zločinnosti, zvrhlosti a zrůdnosti. *Mluvil* o Oidipovi, a zatím ve smyslu těch slov *konal* sám. Oba postoje, oba charaktery se ve vzájemné konfrontaci již definitivně vymezily tak, že přítomní jednoznačně a definitivně vnímají **hranici, která Oidipa od Kreóna odděluje**. A co je podstatné, tu hranici už spolehlivě vnímá i Oidipús sám.

Když do vyhroceného sporu zasáhne Théseus a Kreón napadá i jej, Théseus se s ním nesmiřitelně vypořádá. Ustojí svou pozici Oidipova ochránce a Kreóna vykáže; klidně, ale důrazně. Paralelně s touto situací **Oidipús dokáže zaujmout pozici ochránce Iokasté** - v *Théseově přítomnosti* je Oidipús s to otevřeně mluvit i o svém vztahu k ní a o jejich vzájemném vztahu, hájí nejen sebe, ale **poprvé hájí i ji**. Sám konečně nachází porozumění i pro Iokasté jako pro chybující lidskou bytost, pro ztrápenou a chybující ženu v obou jejích životních pozicích - v pozici manželky i matky. Ve vzrušeném dialogu s Kreóntem

objektivně nahlíží situaci, ve které zabil Láia: „Jedno však vím: že mne teď urážíš, stejně jak ji. Já za ženu ji pojal proti vůli své (...), však svazek ten mne střísnit nemůže, tak jako otcův konec, pro který mně spíláš věčně trpkou výčitkou! (...) - nebudeš se dlouho rozmýšlet, co právo je, když miluješ svůj život. Tak mně se stalo, když jsem z vůle bohů já do podobné bídy upadl. A otcův stín by sám snad nemohl, když vrátil by se, popřít moje slova. A tak jen ty, jak jsi už podlý chlap, si myslíš, že lze vše, co dovoleno i co ztajeno, jen křičet do světa -“ (Sofoklés, 1953, s. 33)

Oidipús a jeho potomci

Je to Théseova družina, která odejme Oidipovy dcery Kreóntovým ozbrojencům; je to Théseus, který je vrátí do Oidipovy náruče. I v závěru mýtu se tak objevuje motiv potomků, motiv budoucnosti, motiv sepětí budoucnosti s minulostí, motiv uchvácení potomků, motiv moci v rukou potomků - Oidipovými dětmi jsou nejen dcery Antigóné a Isméné, ale i synové Eteoklés a Polyneikés. Už po příchodu na Kolónos Oidipús o svých dětech rozvažoval - o milujících, obětavých a starostlivých dcerách a o lhostejných, mocichtivých a navzájem znesvářených synech, kteří: „... hlídají palác a nedbají toho, co povinnost káže, a vy místo nich nesete se mnou neblahý osud!“ (Sofoklés, 1953. s. 13)

Lze říci, že i v jeho potomcích, v Oidipově budoucnosti, je patrná rozpornost, která v minulosti charakterizovala jeho život. Pokud svými úvahami v přítomnosti uzavírá Oidipús svůj náhled na budoucnost, je evidentní, že **v podobě potomstva se vyrovnává s určitými životními postoji**, které někdy dříve v průběhu života zastával a které považoval za perspektivní, nebo s postoji a vlastnostmi, které u sebe teprve nově našel a projevil. Svých synů se nyní zřiká: považuje za neperspektivní to uchvatitelství, touhu po moci, nenávisť bratra k bratrovi, nespolupracující konfrontačnost, ochotu spojit se i s někdejší vyvrhelem, jen kyne-li z toho prospěch. Proklíná syny pro jejich nesvornost a prorokuje - *ze zkušenosti ví*, že vede do záhuby. Vyjadřuje se o nich velmi nelichotivě.

Jak jinak pohlíží Oidipús na své dcery! Ještě v Thébách je považoval za slabé a potřebné ochrany, a nyní si váží jejich obětavosti, péče a provázení, jejich sebezapření, lásky a sepětí, ale i jejich pevnosti a charakternosti: „... kdybych nebyl ty dvě tu zplodil, které se starají o mne, nežil bych dávno... Chrání mne, živí mne, ne jako ženy, jak muži čestní jdou se mnou.“ (Sofoklés, 1953, s. 42) Jako v případě Kreónta, opět je to Oidipús sám a jeho někdejší

nebo stávající rysy a vlastnosti, s nimiž se konfrontuje; konfrontuje se s nimi patřičně: je s jistotou schopen rozlišit, kdo (co) má budoucnost a kdo (co) ne.

Také však můžeme uvažovat o tom, jak jsou Oidipovi potomci schopni naplňovat svůj život, jak budou schopni „být bez Oidipa“: jak přežívají a jak se reprodukují životní postoje a principy, které Oidipovi potomci v mýtu představují. Snad nelze odpovědět jinak, než že vždy záleží na jejich nositeli a na jeho životní situaci. - Bez Oidipa jsou oba synové odsouzeni k bratrovražednému boji, a Oidipús si toho je vědom. Pak bez Oidipa jsou obě jeho dcery smutné a zoufalé, cítí se opuštěné; natolik, že chtějí zemřít s ním... Až Théseova slova jim připomenou smysl života, a ony se rozhodnou pokusit se napravit to, co snad lze: „... posli nás tedy do starých Théb, podaří-li se nám ještě odvrátit vzájemný konec od našich bratrů.“ (Sofoklés, 1953, s. 53)

Erínye a Théseus

Hlavním smyslem Oidipova pobývání na Kolónu však bylo sestoupit do svatyně Erínyí a nalézt tak klid ukončením žití. Erínye, také nazývané Lítice, patřily podle řecké tradice k mnohem starším božstvům než byl Zeus a ostatní bohové, kteří „vládli“ s ním. „Eumenidy se Erínye nazývaly jakožto *Blahovolné*, ať už proto, že se skutečně blahovolnými staly, či jen proto, že si to lidé přáli.“ (Kerényi, 1996, s. 43) Možná si to lidé přáli proto, že popisovaný vzhled Erínyí byl děsivý jejich podobou s Harpyjemi, okřídlenými uchvatitelskými ženskými přízraky: „Jejich dech a výpary byly nesnesitelné. Z očí jim vytékal jedovatý sliz. Hlas se zhusta podobal bučení dobytka. *Většinou však přicházely se štěkotem; byly to právě takové psice jako Hekaté*. Bič měly ze řemenů okovaných bronzem. Nosily pochodně a třímaly hady. Domov měly v podzemí, v podsvětí.“ (Kerényi, 1996, s. 43; zdůr. K.T.)

Proč měl Oidipús vyhledat právě tyto bohyně? ... protože zastupovaly rozhněvanou matku. V Oidipově příběhu však nebyly trestajícími Líticemi, které (by) měly pomstít incestem zneuctěnou Iokasté - protože to byla Iokasté jako „špatná matka“, kdo v incestu zneužil své byť dospělé dítě; neměly ani mstít opuštěnou zestárlou Meropé, že (by) ji Oidipús ponechal v Korintu samu - protože Meropé nebyla „dobrou matkou“, která (by) byť dospívajícímu a dospělému dítěti poskytla nepodmíněné pochopení a porozumění... V Oidipově příběhu Erínye zastupovaly jeho *osobně pojímanou* „rozhněvanou matku“: matku, která se na dítě jistě bude velmi hněvat, protože co učinilo, čeho se účastnilo, bylo

přece tak hrozné, i když dítě v tom bylo nevědomé; matku, která má všechny důvody se hněvat, protože dítě k ní tak dlouho nenalezlo cestu...

Ale zastupovaly také matku, tu jedinou, která dítě může zkonejšit, která je vezme do náruče, nechá vyplakat a nechá u sebe - ... S touto nadějí je nezbytné k matce přijít, v této naději „být matkou přijat“... *Provázen velkým děsem, že i touto matkou budu odmítnut* - V tomto děsu se **Oidipús měl konfrontovat s mocnými mateřskými bytostmi**: s „bohyněmi“, s internalizovanou představou, nikoli s reálnou matkou; v tomto děsu měl předstoupit před Erínye-psice, před hrozné matky-vlčice... **kteřé jsou nejzuřivější tehdy, když chrání mládě**. - Měl podstoupit konfrontaci, ze které měl strach... - ale **teprve v tomto přijetí mohl Oidipús přestat „být svým vlastním symbolem“: symbolem odmítnutého dítěte**. Může přestat být symbolem odmítnutého dítěte, které hledá matku - protože ji konečně nachází.

... a Oidipús, jako symbol sebe sama, jako *svůj vlastní sebeobraz*, přestává existovat; *zmizí*... Je navracen zemi, všemu pozemskému - A jen Théseus je tomu přítomen, v procesu konfrontace s mateřskými bohyněmi je Oidipovým průvodcem; avšak ani on není s to popsat, vyjádřit, co se vlastně s Oidipem stalo... V tu chvíli také docházejí naplnění slova věštby, že Oidipovo tělo je darem: je darem stejně, **jako je darem dítě, které se(be) nabízí matce**; a že místo, kde Oidipús nalezne svůj hrob, bude šťastné: šťastná země, šťastné město a obec, šťastný lid, který *má* takového vládce, jako je Théseus: co jiného mohl Oidipús přinést, než *stvrzení*, že místo, kde *on* nalezne spočinutí, *je* šťastné -

Z velké vděčnosti oslovuje Oidipús Thésea: „Snad pouze člověk, kterého zkrušil podobný osud, mohl by se mnou nést všechno mé hoře! Ty jen buď zdráv *na druhém břehu* a chraň mne, jak jsi mne ochránil dnes!“ (Sofoklés, 1953, s. 37; zdūr. K.T.) - Oidipús, tolik rozporný, zatracován, haněn, proklínán, vypuzován: „Místo, kde já, takový štvanec, budu přijat; člověk mezi lidmi, lidský chápán lidsky - neboť není činu spáchaného člověkem, který by nebyl činem lidského rozměru; místo, které *mně* popřeje klidu, místo, kde i *já* spočinu jako v místě *domova*; toto místo bude jistě domovem i každému, kdo je méně vyvržencem než já... Neboť kdo by mohl být více *vyvržen* než ten, kdo *byl odmítnut* vlastní matkou, a přece se ocitnul v tomto světě?“

ALEXANDRA V SEDMÉM ROCE PSYCHOANALÝZY

Pokračování na podzim nezačalo šťastně a bylo poznamenáno různými nepříznivými okolnostmi. Už po druhém sezení by se průběh terapie dal charakterizovat tak, že Alexandra sice přišla, ale ve skutečnosti se vzdaluje; a obě jsme se cítily být tomu pouze svědky. - Pak se ještě jednou někdo pokusil Alexandru z psychoanalýzy vyhnat: tentokrát to byla uklízečka, kterou rozčílilo, že Alexandra použila toaletu v odlehlé části ráno ještě opuštěné budovy, což ona udělala proto, že všechny bližší byly zamčené. Po trapném incidentu, kdy na ni uklízečka čekala za dveřmi, aby jí použití toalety vytkla, a ona se nad touto nehorázností téměř nezmohla na slovo, se Alexandra propadla do deprese, že byla něčemu takovému vystavena, a že to přece nemusí podstupovat... -

Po čtrnácti dnech se vzepřela „osudu“ a vrátila se: „- nemůžu se pořád nechat vodit za ručičku a hledat ideální místo, kde se vybrečím: musím vzít svůj život do svých rukou. Žádné místo není perfektní. Musím žít tam, kde jsem, s tím, co mám. (...) Možná ten vztah přece jen nějak držím. Vy jste toho udělala dost a dobře, a já jsem to nedokázala ani rozpoznat, natož abych Vám za to poděkovala: držela jste svou hranici nebo hranici mezi námi - koneckonců, co jiného jste mohla držet? (...) Mohu po Vás chtít, abyste mne vzala zpátky?“ (z dopisu)

Pak jsme začaly pracovat rychle a intenzívně. Alexandra trýzněná vleklými dýchacími potížemi, v nichž somatizovala svou úzkost, byla v těsném kontaktu s bolestnou stránkou svých životních prožitků. Často také mlčela, dlouho, a bylo patrné, že je v tom mlčení blíž své internalizované matce, se kterou potřebovala *v přítomnosti analytičky* vést dialog, než analytičce samotné, s níž se jí nechtělo mluvit o denních banalitách; paralelně s tím si však v analytickém vztahu připadala zbytečná. Toto rozpoložení trvalo asi čtyři měsíce, během kterých se často objevovala raná témata, a také téma narcistického zranění.

Alexandřiny zdravotní problémy byly provázeny ztrátou chuti a čichu, a ona zvažovala, jaký ta ztráta může mít význam. Mluvila o tom, že analytička nereflektuje její pocity tak, jak by potřebovala, že je neinterpretuje - a pak je všechno „bez chuti“. - „Čich a chuť - to jsou smysly velmi malého dítěte...“, poznamenala analytička. Alexandru smysl těch slov zasáhl až k pláči: „*Jak pozná maminku, když je nemá?! - ... ale možná já tak působím - tak nechutně, bez radosti ze života...*“ Analytička připomenula skutečnost, kdy se Alexandra vůči ní projevila jako „dcera“ vůči „matce“: „... když na mne myslíte a z první vyplaty mi přinesete zlatý šperk, to něco znamená... To o něčem vypovídá -“ Alexandra se zklidnila; po chvíli se tiše zeptala: „... nosíte ho někdy?“ „Mám ho; a vím o něm,“ zareagovala analytička.

Alexandra mlčela. Po chvíli promluvila: „... byla bych si přála, abyste řekla, že ano... Měla jste tehdy ty šperky, které nosíte... Bolí to. - Ale tohle má bolet, a právě tak, jak to bolí: nepatřím do vašeho života, nemůžete a nebudete *mne* nosit na odív... To bolí - ale tohle *má* bolet. A bolí to správně: nepatřím do vašeho života... ale snad vás ten dárek alespoň trochu těší...“ - Po tomto sezení se Alexandře zdál sen, jehož analýza a interpretace nás přivedly ke klíčovému okamžikům její terapie.

Alexandřin sen o dřevěném noži. - Vcházím do místnosti analytičky a se mnou projdou dovnitř další dvě osoby. Analytička mluví za mými zády s jednou z nich, s bývalou pacientkou, která je věřící, jako by z nějaké sekty - hlavně tedy mluví ona a analytička jí věnuje veškerou svou pozornost. Jsem tím rozhořčená, nechce se mi tam být. Začnu si balit své věci do tmavomodré tašky, kterou mám ze zahraničního studijního pobytu - dole jsou už knihy, já tam přidávám složený svetr a nějaké dřevěné věci: ramínko na šaty, vařečky, synův dřevěný nůž z doby, kdy mu byly tři nebo čtyři roky; taška je hodně plná. - Zleva přihlíží ta třetí osoba: jakási „šedá eminence“; nekomentuje ale nic. Chci odejít tak, aby si mne analytička nevšimla - když se mi nevěnovala dosud, teď by mi připadalo hloupé připoutávat k sobě pozornost... Podaří se mi tak odejít.

„Možná tady v nějaké své podobě *nemusím* být - “, komentovala to Alexandra bezprostředně. Později o tom začala uvažovat jinak: „Určitě se v tom snu nějak projevil i můj smutek z konce předchozí hodiny... Proč jsem ale ze všech možných předmětů do snu *umístila* právě ten nůž, který ani není můj?“ „Je to *nůž malého chlapce* -“, poznamenala analytička. Alexandra byla náhle konsternovaná svým novým poznáním: „Jak já se (vám) nabízím? - *Jako ten malý chlapec* - ... jsem jen tím malým chlapcem *s dřevěným nožem*... --- ale jako *žena* přitom nemohu funkčně být nikým jiným, než ženou: jako *muž* budu vždy impotentní - ... Možná z analýzy po pochopení situace se šperky odešel ten „malý chlapec“... --- ale já nevím, *co* je „být dcerou“; nevím, *jak* „být dcerou“ - ve vztahu k vám... pokud jsem dosud skutečně byla tím „malým chlapcem“, který miloval maminku *jako* malý chlapec a právě zjistil, že je v tom vztahu „impotentní“... Já nevím, co mohu dělat jiného - A ta *žena* je taková „stěžovatelka“... nelíbí se mi... i když: možná je správné, že se jí věnujete, protože já *jsem* žena -“ Po chvíli dodala: „Možná proto jsem tak vyčerpaná, protože se to už vyčerpalo: to, že jsem se k vám vztahovala jako ten malý chlapec ...“ „...a tam je to „hluché“: já na vás opravdu takhle nereaguji -“, potvrdila analytička. - Skončily jsme; a obě jsme vnímaly, že jsme prošly něčím důležitým.

Pokračovaly jsem obtížně. Alexandra držela v mysli svou dosavadní psychickou konstituci „malého chlapce s dřevěným nožem“; střídavě prožívala devastující stud a zaujímal realistický náhled: „... možná v nějaké své podobě tady *nemohu* být -“ Analytička připomenula, že Alexandra měla pocit, že se analytičky jako by nic nedotýká, jako by ji nic, co Alexandra udělá, nemohlo zasáhnout: to vyvolává pocit impotence... Bylo evidentní, že Alexandra v přenosu znovuprožívá svou ranou dětskou zkušenost s vlastní matkou; rozplakala se: „Kdybyste připustila, že jste zranitelná, byla byste mi tak blízka - ... ale vy se stavíte do pozice, že se vám nic neděje, a já jako bych byla sama, koho něco zraňuje, kdo je zranitelný...“ - Svůj náhled a svůj prožitek Alexandra dokázala relativně brzy **integrovat**; a to bylo dobré: „... já mám toho „malého chlapce s dřevěným nožem“ ráda: *on dělal, co mohl*... A jeho vývoj považuji za uzavřený - on, to už nejsem já: sice jsem se vydělila z něj, ale je to někdo jiný; nejsem to já, jak se aktuálně vnímám - a potřebuji se věnovat *svému* vývoji... a potřebuji vaši trpělivost -“

V té době začala Alexandra analytičku vnímat jako hodnou a vlídnou; změněnou, a přitom „stálou“... Cítila se jako malé dítě, zvláště když usínala: „... mám pocit, že jste u mne... je příjemné tak usínat - ale zároveň se mi usnout nechce, když vnímám vaši přítomnost, energizuje mne to... V poslední době mi připadá, jako bych byla novorozenec nebo kojeneček: jako bych potřebovala jenom čekat, až vyrostu, nepotřebuji o tom mluvit - ... kdybyste chtěla, abych mluvila, bylo by to, jako byste po mne chtěla, abych něco potřebovala: a já nic nepotřebuju!“, dokončila vesele. „To je dobře, že se tu můžete cítit jako ten novorozenec -“, poznamenala analytička; bylo patrné, že Alexandra aktuálně prožívá své **bezpečné přimknutí**.

Bezpečné přimknutí Alexandře umožnilo pokusit se proniknout do své traumatické minulosti ještě hlouběji než k tomu tří až čtyřletému chlapci, ke kterému se vztahovala její matka, kterým se Alexandra „psychicky“ stala, a s jehož nevědomým sebeobrazem prožívala svůj život. Odchodem „dítěte“ se zásadně změnila analytická konstelace - v analytickém prostoru zůstaly „dvě lvice“ a bylo jen otázkou času, kdy začnou bojovat. Předzvěstí konfrontace bylo, že se Alexandra při usínání postupně přestala cítit jako to malé dítě, které vnímá blízkou přítomnost maminky; pocit, že maminka je u ní, se vytratil - Zkušenost pocitu setrvalé matčiny přítomnosti byla totiž na druhé straně něčím, co Alexandra nevydržela dlouho snášet, potřebovala se cítit oddělená, a představu přiblížení odmítala. Obávala se manipulace,

a svůj odpor explicitně vyjadřovala následující formulací, i když si byla vědoma pevných analytických hranic, které něco takového vylučovaly: „*Já nechci, aby na mne někdo sahal!*“

Po nějaké době uvedla svou jinou, aktuální představu: *představu starého Oidipa* - „Včera při usínání jsem se cítila - ne: včera při usínání jsem *byla* starým prošedivělým Oidipem na Kolónu; Oidipem už tak dlouho slepým, že přestal zrak postrádat... Oidipem ležícím s hlavou na kameni, znaveným a vysíleným Oidipem, toužícím po spánku - ... a jako by mezi tím malým chlapcem a starým mužem nebylo nic - Jako by nic z toho neplatilo... jako by všechno mezi nimi pozbylo platnosti...“ Analytička poznamenala, že mezi chlapcem a starým mužem je jinoch... „K tomu se mi asociuje jenom Kosíkův esej »Jinoch a smrt« -“, prudce a odmítavě zareagovala Alexandra, „- proč se chcete zabývat jinochem; koneckonců, ten jinoch nikdy neexistoval! ... *Pomozte mi redefinovat můj život!* - tohle jsem vám tím příměrem chtěla říct... A vy jste to nepoznala... *You cannot contain my emptiness...* - tak vás teď vnímám. - Onehdy jsem řekla, že nevím, co je „být dcerou“, a včera odpoledne mi přišlo na mysl, jestli vy víte, co je „být matkou dcery“...“ Analytička připomenula Alexandřinu matku: „... jestli je matka schopná mít dceru - ... a jestli *já* jsem schopná tou matkou dcery být.“ Alexandra pocítila po jejích slovech velkou úzkost: „Jako byste se vzdávala - ... nemám se na vás čeho zachytit... I oblečená jste tady pořád jaksi stejně... *Jste analytička* nebo se tady za ni *převlékáte?!* Jako byste se snažila, aby na vás nebylo nic patrné - ... Ale potom - *není.*“

Analytička poznamenala tiše: „Necítíte, jestli se do toho vkládám... nebo jestli to je jenom převlek...“ Alexandra pokračovala: „- jako byste nebyla schopna uchopit a „contain“ to prázdno, které ve mně zůstalo, protože možná koresponduje s nějakým *vaším* prázdňem, kterým se nechcete zabývat - ... Ten prázdňý prostor ale také může být *můj* „prostor bez dcery“, když i já jsem chtěla syna - ... Když jsem říkala, že v sobě vnímám ten prázdňý prostor a že budu schopna rozlišit, co je dobré, co do něj chci umístit a co ne, teď to jako by není možné, protože to prázdno je neohraničené - A je to patová situace, protože já do něj nemám odkud co umístit, a vy také nemůžete: protože vnímám, že můžete mít dobrý důvod do něj nic neumístit - bylo by to vaše a ne moje... - Ale vy mi to prázdno ani nepomáháte ohraničit: pak bych možná mohla odlišit, co je za tou hranicí, a mohla bych odtamtud do toho prázdna něco umístit - ...“

Jako Oidipús na Kolónu, už ani Alexandra nebyla tím pouze zoufalým dítětem své někdejší matky. Přestože dosud prožívala analytický prostor jako nenaplněný tím potřebným obsahem, bojovala o své právo spolupodílet se na tom, jak bude prostor vymezen, čím bude naplněn, a jaké budou a kudy v něm povedou hranice mezi námi dvěma. Byla ochotná víc se osobně angažovat v analytickém procesu jako jeho účastník, a paralelně reflektovala svou angažovanost jako vnější pozorovatel, jako „analytický třetí“; jako člen triády, v níž je realita dvou osob zakoušena z pozice třetí osoby. Z její reflexe se zrodila další zkušenost, kterou typicky prožila před usnutím: „... co já uvidím z pozice „třetího“, když se aktuálně podívám na vztah s ní? --- *mámu držící dítě v náruči...* - a ten pocit má tento výraz, je to tento obraz: jsem malé dítě, *holčička*, a ona mne drží v náruči... Pocitím krátkou závrať, jako bych padala - Ale ona mne drží, lehce; raději bych byla zpět v postýlce, ale zkusím to „snést“... je to vlastně příjemné -“ Vizualizace **analytického držení** jako fyzického držení a zkušenost tohoto držení jako příjemného byla pro Alexandru něčím novým, čeho dosáhla.

V sezení následujícím po této představě se Alexandra vrátila ke své bolesti z toho, že analytička nenosí šperk od ní; že ta bolest byla jak pozitivní - že to má bolet, protože nepatří do jejího života -, tak ale i negativní: „Já jsem zavinila, že ten předmět vyrobený s láskou a určený k nošení skončil někde v šuplíku - ... a jako by tak končilo všechno, co sem „přináším“ - už to nikdo nikdy neuvidí ...“ - Pak náhle přešla k tomu, že držet to škaredé dítě asi ani pro tu maminku není příjemné - že to dítě snad ani nevypadá jako dítě, a že maminka neví, jak se to dítě zachová -

„... v prožitku popisuji, jak jsem cítila včera před usnutím, a jak cítím nás obě teď: sebe vyděšenou holčičku v matčině náruči, která by raději byla zpátky v kočárku, ale která to zkusí vydržet; matku pozornou a volně mne držící, až to může působit jako nejistota; matku, která neví, jak dítě zareaguje: „- když se někdy chovám tak nepřátelsky...“, připravenou položit mne zpátky, když se tak projevim - ... Chvěju se; prožívám to držení - ... jsem tím držným dítětem a ona je tou držící matkou... - a jako bych i já byla tou matkou, která jemně drží tu malou holčičku, vnímá její strach i možnost svého úleku: že se lekne a škubne sebou, když se ta ošklivá tvářička ještě víc sešklebí náhle propuknutým pláčem; že třeba dítě neudrží, když kolem sebe začne kopat - Je tak důležité, abychom to nepřerušily -

» - **potřebuji... abyste mne teď nepouštěla...**« »**Nepustím. Nepustím, i když se melete.**«

... připadá mi, že propuknu do toho nezvladatelného pláče, vzlykám a utírám si slzy oběma dlaněmi, špatně se mi dýchá... - ale nově začínám vnímat, že to propuknutí by bylo neseno něčím velmi úlevným - Cítím celou svou bytost, co řekla: Nepustím. - Drží mne; našla si mne; a já chci, aby mne držela - ... --- v průběhu vnímání svého prožitku jejího držení najednou zjišťuji, že i já se jí v této své vizuální představě aktivně držím: že jsem ji právě objala a že jí dál objímám oběma rukama, s tváří vtisknutou do jejího těla... - Prožívám to... a prožívám to i s údivem... a ten údiv je úsměvný... a úsměv je zklidňující - ... »Můžeme teď

skončit?«, ptá se ohleduplně, když vnímá mé zklidnění. Přisvědčím; a mohu hned vstát - ... protože mohu odejít s prožitkem „já se držím“, a ne s prožitkem „ona mne pouští“- ...“

„Oidipús“ přestal existovat jako svůj vlastní symbol: Alexandra se už necítila být tím odmítnutým dítětem, cítila, že „**byla přijata**“ a cítila se „*být s matkou*“. To, že držení neprožívala jako splynutí, vypovídalo o jejím bezpečném **vědomí vlastních hranic**. Současně také svou internalizovanou představu matky aktivně přijala. Aktivně přijala i svou internalizovanou představu dcery: dcery jako bytosti rovnoprávné s matkou, dcery v pozici matky a matky v pozici dcery; internalizovala dceru a matku jako „dvě lvice“. Představa dcery však i po Alexandřině prožitku přijetí stále zůstávala prázdná: „Já nevím, kdo je tady teď... Pořád cítím to prázdno... a nám se nepodařilo je naplnit... A když je v nějakém prostoru prázdno, vakuum, tak z vnějšku na ně doléhá přetlak... a když stěny toho prostoru nejsou pevné, ten prostor se zborťí... --- vy jste mi do toho prázdného prostoru nic nenabídla... Ani pohádku... o ztrápené holčičce, kterou si našla nová maminka - ...“ Bylo v tom tolik trýznivé bolesti, ale Alexandra se tím hlasitým pláčem ještě nedokázala rozplakat.

Až později. - Alexandřiny dýchací potíže neustávaly, a její syn reagoval na její dušnost a kašel odmítavě. Alexandru jeho postoje zlobily. Syn měl ve věku kolem jednoho roku astmatické potíže a svými reakcemi se potřeboval distancovat od prožitků, kterým byl Alexandrou vystavován. Dlouhodobě byl bez obtíží, ale dosud užíval minimální denní dávku léku. - Během dne Alexandra svou bolest „ztrápeného dítěte“ držela, ale když měl doma její syn zase nějakou poznámku k její dušnosti, rozplakala se: „Buď na mne hodný, prosím... mně je opravdu tak špatně -“ Objala ho; mluvila o tom, že je jí líto, že ho svými potížemi zatěžuje, ale že nemá nikoho, u koho by se mohla vybrečet: „... v analýze to nešlo - Ale já se uzdravím a zase pro tebe budu oporou -“ Objímala ho a plakala... Nevybavila si pak už všechno, co mu říkala... Její pláč se postupně zklidnil... Požádala syna o jednu dávku jeho léku; lék jí připravil a také cítil uvolnění předchozího napětí. Byl schopen být svědkem jejímu pláči a vzlykům, a Alexandra byla svědkem jeho klidné, přirozené reakce dítěte, které se cítí bezpečně, i když se matka trápí: cítí se bezpečně tehdy, když jejímu trápení rozumí, když je schopno její trápení identifikovat a přiřadit mu svou vlastní mentální reprezentaci. - Ve svém agování potřebovala Alexandra prožít, že i matka může dát najevo svou bolest a trápení, aniž by tím dítě nutně muselo být ohroženo, což byla zkušenost, kterou sama jako dítě ve vztahu se svou matkou, jejíž pocity pro ni byly „nečitelné“, nezakusila; zkušenost, kterou nemohla takto explicitně zakusit ani v psychoanalýze.

Tento prožitek měl další významnou dimenzi, ve které jsme následně mohly adresovat Alexandřinu **sexualitu** přes „oidipickou asexualitu“. To, že si brala lék od dítěte, vnímala jako agování něčeho zásadního: nešla k lékaři, aby jí něco předepsal, ale užívala lék vskrytu, potají; nedělala to otevřeně, veřejně: „Beru od dítěte... --- neberu *od muže* - Může mne „jako ženu“ *definovat* pouze vztah s mužem/k muži? Cítím tu úzkost z tohoto vztahu? Moje psychika „malého chlapce“ - jak může být transformována na psychiku „dospělé ženy“? ... jen vztahem k „dospělému muži“ - Mohu takový vztah vnitřně akceptovat? Vždyť mne nikdo nezajímá; nechci mít vztah vůbec s nikým. Proto jsem cítila úzkost v souvislosti s názorem, že *jinudy* cesta nevede; proto jsem tolik bojovala, že *není jiné místo*... Protože *je*. ... Cítila jsem úzkost z toho, že je takové místo a je jiná osoba; i úzkost z toho, že ještě navíc musím hledat *sama*: protože „matka“ mi tu osobu neposkytne. Toho muže si musím najít sama. - Je to obtížné: současně jsem malou holčičkou, jejíž vývojovou možností je objevená existence maminky, i dospělou ženou, jejíž vývojovou možností je vztah s mužem - a to je konfliktní, *to je* úzkostné... A je to tím obtížnější, že je to souběžné: v normálním vyvoji to má dítě rozložené v čase -“

Velmi brzy si Alexandra uvědomila, že *nemusí navazovat žádný vztah*, který si nepřeje mít; že záleží jen na jejích přáních, úmyslech a záměrech, a během dvou dnů mohla lék natrvalo vysadit. Porozuměla i tomu, jakou možnou úzkost přisuzovala analytičce - že „být matkou dcery“ znamená akceptovat, že z držení matky dcera odejde k muži... zůstane po ní *prázdná*... *A ke komu odejde?* - Pro Alexandru byla tato fáze nesmírně obtížná: „... pro mne je těžké přijmout, že mezi lidmi jsou vůbec nějaké spolehlivé vztahy - ... jen občas, u někoho, mi připadá, že jeho vztahy s ostatními jsou dobré - A je pro mne *výdobytkem*, že se mohu *považovat za vyloučenou* ze vztahu, který není můj... *Daughter finds a man - resembling to her father; mother lets her leave with a man - resembling to her husband*: a tady potřebuji nový obraz; alespoň si ho zkonstruovat.“

I v této souvislosti cítila Alexandra velký smutek, který však byl naplněný porozuměním: „... ta malá holčička, která je na mamince úplně závislá, vyroste, oddělí se a je dospělá... a přece je možné, aby pak spolu šly třeba někam na kávu... Ale tady to možné není; a cítím proto velký smutek. - Ale má to takové být... možná je ten smutek zástupný za něco jiného, co není možné... a už možné nebude - ... připadá mi, že vnímám i váš smutek z toho, co „nemůže být“... -“ Vnímala analytičku jako korespondující, jako „containing“, jako zrcadlící a reflektující - možná tím svým smutkem, který u ní vnímala. Prostřednictvím

intencionálního postoje analytičky se Alexandra byla schopna prožít jako bytost existující v **intencionálním modu**: „... je tak dobré pobývat ve vaší mysli - ... kde cítím, že *pobývám* -“

ZÁVĚR

V průběhu sedmileté psychoanalýzy se podařilo mnohého dosáhnout. Alexandra prožila přijetí a dokázala si vybudovat bezpečné přimknutí ke své vlastní internalizaci matky, ke své „milované a milující bytosti“. Integrovala minulé traumatické zkušenosti a vytvořila si pevné vědomí vlastních hranic. Dokázala přijmout analytické držení a „být ve vztahu“. Začala prožívat sebe i druhé jako bytosti zaujímající intencionální postoje. V neposlední řadě získala realističtější náhled na vlastní sexualitu.

Alexandřino původně hluboce narušené prožívání vztahu s analytičkou, založené na přenosovém prožitku hluboce narušeného vztahu její matky k ní, se během té doby postupně podařilo rozrušit, rozebrat a uvolnit tak prostor pro založení nového vztahového rámce, který prožívá jako dobrý a bezpečný. Analytička byla Alexandře spolehlivým *průvodcem*, Théseem a nikoli „božstvem“; zakusily jsme to v neuvěřitelně přesné paralele k Sofoklovu: „A když se bojím, Thésee?“ „Pak já se nebojím!“

Potvrdil se i vliv rodinné historie a mezigeneračního předávání: částečně jsme mohly zkoumat fakt, že v rodině došlo k úmrtí prvorozené několikaměsíční sestry pacientčiny matky. Alexandřina matka se pak jako druhorozená možná sama musela obtížně vyrovnávat s tím, že se její matka mohla bránit těsnému přimknutí k holčičce, když ta první jí zemřela. Celá situace byla snad ještě i dále komplikovaná, protože Alexandřina matka se pak jako dítě starala o svého mladšího bratra, což možná spolupůsobilo na to, že si osvojila vztahový vzorec přístupu k druhému „jako k malému chlapci“.

U „incestuality“ a „vražednosti“ se v kasuistice prokázalo, že nejde o vztahy k osobám, ale k *internalizacím* představujícím *lásku* a *boj*. U tvorby těchto internalizací přitom nezáleží na pohlaví dítěte ani na jeho pozdější sexuální identitě; není tedy nutné postulovat existenci rozdílu mezi mužským a ženským oidipským komplexem: umět milovat a bojovat potřebují oba, chlapec i děvče, muž i žena. Z toho vyplývá, že k těmto internalizacím je možné dospět i v neúplných rodinách, pod vlivem jednoho rodiče, jako to pod vlivem analytičky dokázala Alexandra, a jak se to zcela jistě může uskutečnit i v individuálních terapiích jiných směrů.

Také jsme začaly odlišně pohlížet na pozici „vyloučeného třetího“ - pojetí, že dítě se snaží proniknout do rodičovské dvojice, se v kasuistice neověřilo. Alexandra naopak považovala

svou dosaženou pozici třetího za významný výtěžek v tomto smyslu: nejsem součástí (určitého) vztahu, spoléhám na to, že jsem vyloučena, předpokládám, že do něj nebudu vtažena, a že pokusy angažovat mne do cizí dvojice mohu legitimně odmítnout.

Vyladil se také mateřský vztah Alexandry k synovi. - Není to vztah Iokasté k Oidipovi, není to ani vztah Meropé k Oidipovi; je to prostě *vztah matky a dítěte*.

LITERATURA

- Bowlby, J.: Attachment and Loss, vol. 1: Attachment. New York, Basic Books, 1969
- Cortina, M.: Rethinking Rethinking Oedipus. The American Journal of Psychiatry; February 1994
- Dennett, D.: Evolution, Error and Intentionality. V: Wilks, Y. (ed.): Sourcebook on the Foundation of Artificial Intelligence. New Mexico University Press 1988
- Dennett, D.: The Intentional Stance. Cambridge, Mass., MIT Press 1987
- Erickson, M.T.: Rethinking Oedipus: An Evolutionary Perspective of Incest Avoidance. The American Journal of Psychiatry; March 1993
- Faimberg, H.: Le mythe d'Oedipe revisité. V: Transmission de la vie psychique entre générations. Paris, Dunod 1993
- Fonagy, P.: Transgenerational Consistencies of Attachment: A New Theory. 1999, www.psychematters.com
- Fromm, E.: Mýtus, sen a rituál. Praha, Aurora 1999
- George, C., Kaplan, N., Main, M.: The Adult Attachment Interview. Unpublished manuscript, Department of Psychology, University of California at Berkeley, 1996
- Gregor, D.: Oidipický komplex, mýtus o Oidipovi a Freud. Psyché et Natura, 2000;1
- Hartl, P., Hartlová, H.: Psychologický slovník. Praha, Portál 2000
- Hogenová, A.: K fenoménu technologizace. Přednáška Pražské psychologické fakulty 2004 (nepublikováno)
- Hrdinová, R.: Oidipús vladař jako monumentální oratorium. Právo, 28.2.1996
- Kerényi, Karl.: Mytologie Řeků. I. Příběhy bohů a lidí. Praha, Oikoymenh, 1996
- Kerényi, Karl.: Mytologie Řeků. II. Příběhy hérůů. Praha, Oikoymenh, 1998
- Kohut, H.: Obnova self. Praha, Psychoanalytické nakladatelství 1991
- Lacan, J.: Ecrits: A Selection. New York, Norton 1977
- Mahler, M.: Freudův komplex anebo komplex z Freuda? Psyché et Natura, 2001;1
- Main, M., Hesse. E.: Parents unresolved traumatic experiences are related to infant disorganized attachment status.V: Greenberg, M. (ed.): Attachment in the preschool years. Chicago, Chicago University Press 1990
- Mitchell, S.A., Blacková, M.J.: Freus a po Freudovi. Praha, Triton 1999
- Mrštík, A., Mrštík, V.: Maryša. Praha, ND 1999
- Perner, J.: Understanding the Representational Mind. Cambridge, Mass., MIT Press 1991
- Přidal, A.: O králi Oidipovi. Praha, Nahrávka Českého rozhlasu 2000
- Quinodoz, D.: The Oedipus Complex Revisited: Oedipus Abandoned, Oedipus Adopted. International Journal of Psychoanalysis, 1999; 80, 15
- Růžička, J.: Oidipův osud a Oidipův komplex. V: Skála, J., Růžička, J. (ed.): Psychoterapie III., sborník přednášek. Praha, Triton 1994
- Sade, D.S.: Inhibition of son-mother mating among free ranging rhesus monkeys. Science and Psychoanalysis 1968; 4
- Sayersová, J.: Matky psychoanalýzy. Praha, Triton 1999
- Scalise Sugiyama, M.: New Science, Old Myth: An Evolutionary Critique of the Oedipal Paradigm. Mosaic; March 2001
- Shepher, J.: Mate selection among second generation kibbutz adolescents and adults: incest avoidance and negative imprinting. Archives of Sexual Behaviour 1971; 1
- Sofoklés: Oidipús na Kolóně. Přeložil Vladimír Šrámek. Praha, ČDLJ 1953
- Sofoklés: Oidipús vladař. Přeložil Jaroslav Pokorný. Praha, ND 1996
- Sroufe, L.A.: Emotional development: the organization of emotional life in the early years. New York, Cambridge University Press 1996

- Stein, H. et al.: Adult Attachment: What are the underlying dimensions? *Psychology and Psychotherapy*; March 2002
- Stehlíková, E.: Řecká tragédie, mýtus a Oidipús král. V: Sofoklés: Oidipús vladař. Přeložil Jaroslav Pokorný. Praha, ND 1996
- Stephens, J.S.: *Ontogeny and Phylogeny*. Cambridge, Mass., Harvard University Press 1977
- Winnicott, D.W.: *Lidská přirozenost*. Praha, Psychoanalytické nakladatelství 1998
- Wolf, A.P.: Childhood association and sexual attraction: a further test of the Westermarck hypothesis. *American Anthropologist* 1970; 72
- Wolf, A.P.: *Sexual Attraction and Childhood Association: A Chinese Brief for Edward Westermarck*. Stanford, Stanford University Press 1995
- Young, R.M.: New Ideas about the Oedipus Complex. *Melanie Klein and Object Relations*, 1994; 12, 2